

Володимир Оскілко.

МІЖ ДВОМА
СВІТАМИ.

ЧАСТИНА ПЕРША.

2

НАКЛАДОМ УПРАВИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ
ПАРТІЇ (С.-С.).

м. Рівне—Волинь.
1924 р.

ЗМІСТ ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ:

1. Присвята.
2. Передмова.
3. Від 28/II 1917 року до 29/IV 1919 року.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ.

Від повстання проти гетьманату Скоропадського до евакуації Кнїва урядом Української Народньої Республіки.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ.

Від евакуації Кнїва через, так званий, „Виплицький період“ до „Рівенського“.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ.

„Рівенський період“ і катастрофа У. Н. Р.

сб
10

Володимир Бскілко.

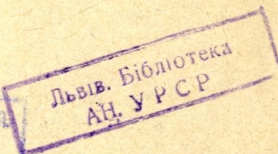
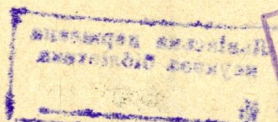
МІЖ ДВОМА СВІТАМИ.

ЧАСТИКА ПЕРША

Доревич

24.590.

Львів

НАКЛАДОМ УПРАВИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ
ПАРТІЇ (С.-С.).

м. Рівне—Волинь.

1924 р.

T3(29K)71

АВТОРСЬКІ ПРАВА ЗАСТЕРІГАЮТЬСЯ.

Львівська державна
наукова бібліотека

№

5208

~~24.590~~

Львів. Библиот.
А. УРС

Присвячується незабутньому бор-
цеві за волю України Доктору медици-
ни І в а н у Л у ц е н к у, заги-
нувшому в боротьбі з московськими
большевиками під м. Старокопистянино-
вим на Волині, в 1919 році.

А в т о р.

24.590

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ПЕРЕДМОВА.

Приступаючи до видання цієї брошури, хочу вказати шановному читачеві на ті тяжкі обставини, морально-матер'яльного характеру, в котрих прийшлося опинитися авторові і через це повну неможливість висвітлити фактичну сторону Рівенської катастрофи, як рівнож і спростувати усі закиди **політичних противників**, що використовували і використовують її щеї дотепер в цілях демагогічних.

Такими обставинами були, поперше — повний брак матер'яльних засобів (всупереч демагогічним закидам про загарбання мною 50 мільйонів та й ще золотом?!), а подруге — таборове, спочатку 13 місячне і потім 9 місячне, ув'язнення, та з цим зв'язане систематичне тероризування автора сильними „героями“ з союзу 1920 року.

Отже, тільки тепер, по п'яти роках, при першій можливості, автор, як живий свідок більшої половини подій взагалі від початку російської революції 1917 р., а особливо — повстання проти гетьманату Скоропадського і до Рівенської катастрофи 1919 року — подаючи історичні факти, має завданням представити широкому громадянству цілу низку даних, на котрі або не звернуто належної уваги, або просто було представлено в іншому світлі.

Ціла праця брошури поділена на три періоди:

I. Від повстання проти гетьманату Скоропадського до евакуації урядом У.Н.Р. м. Києва;

II. Від евакуації Києва через, т. зв., „Винницький період“ до „Рівенського“;

III. „Рівенський період і катастрофа У.Н.Р.“.

Найбільше уваги присвячено періоду Рівенському і самій катастрофі, як критичному і першорядному ментові у визвольній боротьбі нашої нації — та об'єктивному висвітленню причин, котрі викликали катастрофу, з найбільшчими її наслідками.

Автор. .

Тепер, по катастрофі української державности, різні люде і по різному оцінюють причини, які привели нашу молоду та одновлену незалежність знов до краху й ще до більшої руїни.

І коли одні добачають оці причини в гетьманаті **Ско-ропадського**, то другі, навпаки, причинами краху рахують, т. зв., **демократичний табір**, треті в **большевицько-москов-ській навалі** знаходять первопринципи катастрофи, а ще інші — в **персонах** і, перебираючи передові ролі українських стёрничих, шукають фатальних моментів і в них до-бачають первостепенні і найголовніші причини, породивші надзвичайно-смутий кінець суверенної української дер-жави.

Отже, я, як безпосередній учасник більшости істо-ричних подій 1917 до 1919 р. р. і наочний їх свідок, до-зволю собі, зупинившись на кількох історичних місцях, з'ясувати оті головні та первостепенні причини, що заве-ли нашу державність з Київа до Рівного де і закінчився останній акорд її існування.

Як всім відомо, упадок московського трону з Мико-лою II-м, що стався, в наслідок охопившої, 28 лютого 1917 року, цілу Московщину революції, розбив кайдани неволі усім поневоденим націям та тим самим одновив їх права на незалежне існування.

Серед таких народів, а правдивіше сказати на їх чо-ді, мусів стати до державного життя Український Нарід, як найбагатша та найчисленніша нація, яка опинилася в надзвичайно сприятливих умовах, завдячуючи війні й по-кликанню до зброї мільйонів молодого та активного поко-ління.

Таким чином, навіть, скептик міг без побоювань прийт-ти до висновку, що відновлення української державности набере в скорому часі певних форм і атрибутів і Україна першою з визволених націй розбудує, на зразок загально-європейський, свою державу та по закінченню війни увій-де до вільної сем'ї народів світа, як міжнародний чинник першорядної ваги.

Це були міркування, повторюю, навіть, скептика, ске-птика, котрий хоч трохи був знайомий з перед-революцій-ною національною думкою, котра до революції концентру-валася коло питання автономії українських земель. Але в

дійсності було далеко гірше. І хоч, як я вище сказав, ситуація до одновлення державності була надзвичайно сприятлива, завдячуючи, присутності трьох з половиною мільйонів озброєного українського народу, як реальної сили, та величезним технічним ресурсам, що залишилися по розвалі фронту, — однак, українська національна думка не доросла до поваги історичного менту, відкинула реальний фактор — озброєну силу і, піддавшись загальному впливові московської революційної демократії, котра не хотіла і мислити про одірвання національних організмів від бувшої Росії, — потягнулася з маленькими напівхуторянськими диференціаціями в хвості за московськими соціалістичними гаслами.

Стара генерація, репрезентувавши українську національну думку до революції 28 лютого 1917 року, прийшла і в революцію зі старим багажем випрошування у Москви купенької автономії для українського народу і, взявши провід під фірмою „Центральної Ради“, змарнувала, особливо, цінні, золоті перші місяці, повні можливостей для відокремлення від решти б. Росії та цим зробила непоправиму, фатальну в дальнішому висліді помилку.

Що-ж до молодшої генерації, то завдяки відсутності до революції нормального політичного чи громадського життя, — відома була і зговорена між собою тільки стара генерація і то, не як суспільно-політична сила з певним національно-державним програмом, а просто, як історики, письменники, журналісти etc., etc., etc., — і тому то потрібувалося довгого часу, поки така консолідація молодих національно-державних сил витворила свій програм і приступила до його реалізації.

Найбільшим, однак, недугом було те, що зрілим національно-державним кангломератом була невелика група людей, а весь думаючий загаль-українські політичні партії, з'організувавшися, так чи інакше, до революції, були тільки відламом, частиною, так-би мовити, красивими московськими партіями, носившими тільки назву— „українські“. Через це, вони першим своїм завданням ставили не національне визволення, а соціальне, що при річевому студіюванню було тільки партійним демагогічним гаслом і для українського народу мало негативну сторону.

Взагалі кажучи, як можна визволитись з під визиску соціального, коли була чужа влада? Українці мусіли визволення соціального домагатись одночасно з національним.

І коли прийшла революція, то замість цілковитого відокремлення від Петрограду й створення, тим чи иншим шляхом, своєї власної суверенної влади та уряду, витичення границь, організації війська та адміністрації

український державний центр — Центральна Рада, яка складалася на 70% з українських партій соціалістів-революціонерів й соціал-демократів, мріючи про купеньку автономію для України, випрошувала по Петербурзьким кабінетам цієї милости від тимчасового московського уряду, решту-ж своїх програмових параграфів точно виконувала на Україні так само, як їх московські товариші в Московщині.

Таким чином, на національний український рух була положена тама, спричинена політичною незрілістю чоловічої інтелігенції, котра цим самим калічила природний шлях відродження нашої державности. І, тільки з часом, коли український загаль, так-би мовити, розгойдався в революційному вирі та відчув і стихійно та розумово, що хоч кайдани 270-літньої неволі впали, але, мимо того, психологія пануючої нації московської не зрікається України і далі їхас її по шляху підбою України, став-на шлях будування своєї власної держави.

Українська національно-політична думка стала набирати конкретних форм по-за державним центром і соціалістичними партіями та дала свій вислів в створенню спочатку гасла — „боротьба за Самостійну Україну“ і української національної партії „Самостійників“, а потім і інших політично-національних угруповань.

Головним авангардом в боротьбі за цю ідею, з того часу, став не державний центр — „Центральна Рада“, а „Самостійники“, котрі рекрутувалися з посеред національно усвідомлених одиниць військових, які у викристалізуванні національної думки безпосередню своєю участю в оружній боротьбі доконали фактів, противних волі „Центральної Ради“, та морально і фактично порвали з традицією „Россія“.

Далі, національна думка пішла розвиватися ще сильніше. Большевицький переворот в Московщині прискорив цей розвиток, а українські національні війська, самочинно побивши у Києві залогу Керенського (26 жовтня по ст. ст.), погромили та викинули з України 60 тисячну большевицьку банду і тим самим безповоротно зафіксували остаточний розрив з Москвою і Керенського, і Леніна, що в результаті звело „Центральну Раду“ на положення не державного центру, а просто приватної інституції, куди з'їздилися якісь делегати, котрі засідали, дискутували про широкую автономію — федерацію і т. д., а яких вже не слухало військо, не слухав і загаль-громадянство, бо між ними й Центральною Радою виявилось повне розходження. Потім, агресивний виступ Большевії проти України, остаточно зліквідував „Центральну Раду“, котрій не випадало, як соціалістичному парламенту, воювати з ще більшими

соціалістами ніж вони—більшевиками з-за „буржуазних предрасудків“ якоїсь там України. Соціалістичні корифеї і стара українська генерація—Грушевський, Винниченко, Петлюра, Мартос, Порш та інші—остаточно загубили вплив на дальніший розвиток подій, бо немали нічого спільного зі все більше та сильніше розвиваючоюся національною думкою „Самостійної України“. Кволисть „Центральної Ради“, скоро після приходу німців на Україну, спричинила державний переворот і „Центральна Рада“ зістала зліквідована, помімо того, що 9 січня 1918 р. під напором тихже національних сил проголосила „Четвертий Універсал“ про суверенність України. Але в Центральну Раду не вірили навіть її творці і не стали в її оборону. Це був перший етап розвитку національної думки після московської революції.

Одначе, приход до влади Гетьмана генерала Скоропадського, не був ознакою успіху самостійницьких стремлень з тих причин, що Скоропадський, помімо законности чи не законности приходу до влади, ототожнював своїм ім'ям та оточенням московську ідею на українській землі і трохи змодифіковану державу, а захоплення ним влади показувало слабкість національного суто-українського табору, вже по тих простим ознакам, що самостійники не змогли ліквідувати соціалізаторської установи „Центральної Ради“ та висунути свого гетьмана, а цього dokonали московські політичні кола, з участю українських власницьких елементів руками німців-окупантів.

Отже, самостійницький табір, побачивши справжнє обличчя нового гетьманату та переконавшись, що нічого, властиво, не змінилось, в стосунку до національної України і, що в цьому випадку, й з правого боку приготується для України стара історія—прилучення України до Московщини з ріжними побожними приобіцянками,—примушений був розпочати боротьбу з гетьманатом Скоропадського під тим же гаслом—„Самостійна, національна Україна“.

Такий зворот подій і боротьба, яку вели „Самостійники“ проти влади Скоропадського, захопила і українські соціалістичні групи, котрі відкинули на час свої програмі розходження і, підпорядкувавшись виключно національним стремлінням, об'єдналися на платформі боротьби за „Самостійну національну Україну“ з Самостійниками в „Українському Національному Союзі“.

Це об'єднання дало національній думці сильний здвиг вперед та створило великий історичний чин—повстання проти московського уряду гетьманату Скоропадського. Здавалось, навіки скинуто луску московського впливу, отого „котелка“, яким оперували і спекулюють донині мо-

сковські соціалісти-большевики.

Але це тільки здавалося так. Бо як тільки повалено було гетьманат, зараз же соціалістичні центри тих—же партій (с.-р. і с.-д.), знов стали тягнути до Москви. Правда, цей напрямок був слабенький і тільки згодом він зміцнівся.

Такою нагодою після повалення Скоропадського—коли влада опинилася в руках українських і самостійницький табор сильно впливав на курс політики, соціалістичний табор вибрав переговори з Францією і знов поставив ставку на Москву і провалився, хоч правда, добився зірвання відносин з Францією.

Далі, ще спробувано відновити стару московську концепцію в Кам'янці-Подільському (22 березня 1919 року), але самостійники були міцнішими від соціалістів і знов не вдалося об'єднати України з Московщиною.

Українська національна ідея боротьби за власну суверенну державу далеко, без порівняння з 1917 і 1918 р.р., проникла в широкі маси і рік 1919 означився припливом свідомих національних елементів, що йшли на боротьбу з ворогом—Москвою та встеляли широкі лани України своїми кістками. Вже здавалося: ще одно—два напруження і національна ідея потягне за собою увесь 40 мільйоновий нарід на боротьбу з найздишником—большевиком і результат визволення є певний.

Після зірвання переговорів з Францією та спроби ліквідувати державний центр в Кам'янці-Подільському, і ріжних провокацій на користь большевиків, коли прийшлося до питання порятунку нашої держави й висунуто було самостійниками концепцію замирення з Польщею та навіязання контакту з Західньо-європейськими державами—це все в цілях допомоги в боротьбі з Москвою і большевиками для визволення Батьківщини,—**соц. революціонери і соц.-демократи й на цей раз заявили за старою автономією в Московській демократичній республіці і проти Польщі, та Європи.**

Отже, перед українським національним табором стала альтернатива: або, поставившись пасивно що до плянів соціалістичного табору тим приложити руку до концепції федерації з Москвою і тим самим повторити ще в гіршому висліді „Переяславль“, 1654 р., або, **усунувши соціалістів силою від влади і, впровадивши в життя плян замирення з Польщею і навіязавши контакт з Західньою Європою, повести національну боротьбу лише з москалями-большевиками, урятувавши цим українську державність від катастрофи, яка була так очевидна і близька.** 29 квітня 1919 ро-

ку самостійницький табір дав бій соціалістичному і доконав державного перевороту в Рівному, тодішній столиці України. Але, через технічне неприготовлення до перевороту,—бій було програно і соціалістичний табір, вже святкував перемогу над націоналістичним, в день 1-го травня (інтернаціонального свята), мріючи про порозуміння з большевиками.

Стався відворот національного табору і, залишений власними силами соціалістичний табір виявився дуже слабким, щоб добитись хоч почесного автономного миру з большевиками, був останнім відкинутий і за кілька днів українська державність, під напором большевиків зі Сходу та поляків з Заходу була остаточно ліквідована.

На цьому закінчується другий етап розвитку української національної думки.

Розділ перший.

ВІД ПОВСТАННЯ ПРОТИ ГЕТЬМАНАТУ СКОРОПАДСЬКОГО ДО ЕВАКУАЦІЇ КИЇВА УРЯДОМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ.

Повна неможливість знайти порозуміння між представниками українських партій (самостійники-соціалісти, соціал-демократи, соціалісти-революціонери), котрі стояли на ґрунті цілковитої передачі керівництва Українською Державою в руки українські, а гетьманом Скоропадським, який, навпаки, спираючись на московські реакційні кола, жидівство і поляків, організованих в „Протофісі“, не хотів і слухати про перехід влади з рук жандармських міністрів **Кістяковського** і К-о до рук українських,—в решті-решт, поставила українські партії перед konieczністю повалення гетьмана Скоропадського та створенням української держави, в котрій господарями булиб не **Кістяковські**, **Гербелі**, **Рженецькі** і взагалі московські чорносотенці та вороги України, а український нарід через нормально обране представництво і національний уряд.

Оцяж неможливість порозуміння примусила представників вищеподаних партій (після до них приєдналися укр. соціалісти-федералісти) створити спільну організацію, котра поставила своєю метою сконсолідувати українські активні маси та повалити гетьманат Скоропадського. Отже, на таких засадах повстав „Український Національний Союз“ у Києві, складений з представників українських партій, на чолі з В. Винниченком, що стали на платформі повалення Скоропадського.

Коли-ж до цього додати просто нахабне і провокаційне поводження московсько-чорносотенного уряду Скоропадського, котрий перекресливши всі найнекучіші потреби держави по впровадженню земельної реформи, організації національного війська, школи на всіх ступенях, україн. адміністрації і т. д., а взамін і наперекір народньому стремлінню, створив інститут карних відділів з московського офіцерства, штучно і тільки з московського елементу творив для ока людського, т. зв., військові губерніяльні коші, на розвиток шкільництва не давав гро-

шей, адміністрацію з'організував, знов—таки, з московсько-поміщицького контингенту, повиганявши українців з війська та адміністрації,—то яким стане, що Скоропадський і його уряди мали своєю метою не Суверенну Українську Державу, а реставрацію старої в'язниці народів—Московщини і для того, Україна з Києвом були в його планах засобом до повторення „собіранія Росії“, з „матерію городів руських“ в центрі.

Обличчя Скоропадського і його уряду остаточно вияснилося після лішневого арешту Центральних Комітетів всіх українських партій, що стояли в опозиції до Скоропадського. **Порн, Петлюра, (соц.-дем.), Мацюк, Луценко, Макаренко, (самост.-соц.), Янко, Швець (соц.-револ.)** і багато інших опинилися у в'язницях, а на периферії розпочалося фактичне знущання карних відділів над українським селянством за розграбовані маєтки в часи большевицького переходу в кінці 1917 і на початку 1918 р.р. при участі селян. (Я особисто був ув'язнений Скоропадським на протязі 2-х місяців).

Це останнє і було рішучим гаслом до повстання проти Скоропадського,—а „Український Національний Союз“ і все що себе почувало українським, горячково стало приготуватися до повстання не тільки проти гетьманату, але і проти його союзників—німців, на багнетах котрих спиралася його влада. Конспіративний Повстанський Штаб, який складався з: 1) **В. Винниченка**,—Голови Укр. Нац. Союзу, 2) **Андрія Макаренка**—Директора департаменту Міністерства шляхів, 3) **Полковника Петра Валбачана**—Командіра дивізії запорізького корпусу, 3) **Підполковника Василя Тютюнника**, 5) **Генерала Осецького**—Начальника Охорони шляхів України, 6) **капітана В. Оскілка**—Начальника Козятинського району охорони шляхів, 7) **полковника Коновальця**,—Командіра У. С. С., 8) **полковника Василя Пелешука**—старшини Чорноморського Кошу, росташованого в м. Бердичеві—який енергійно працював, організуючи і цілі військові частини і тривалою системою свої майбутні сотні, куріні та полки на всьому просторі України.

Зокрема на Лівобережжю, військові операції були доручені полковникові Валбачанові, з огляду на те, що там, як раз в Харкові та його околиці, стояв Запорізький корпус—силою коло 30 тисяч люда. На Правобережжі операції були покладені на кап. Оскілка, полк. Коновальця і пол. Пелешука. Начальником штабу був ген. Осецький.

Остаточний розгром німецької армії Антантою на Заході і вслід за цим розпочавшаяся деморалізація німецьких військ на Україні (німців на Україні було 600 тисяч, австрійців—400 тисяч) а особливо останній мавіфест Ско-

ропадського про федерацію з Московщиною, — були сигналами до всенароднього вибуху для повалення його влади. В ніч з 16 на 17 листопада 1918 р., по наказу обраної „Українським Національним Союзом“ Директорії (Голова — **В. Винниченко, с.-д., С. Петлюра — с.-д., секретарь О. Андрієвський — с.-с., Ф. Швець — с.-р. і Андрій Макаренко — безпарт.),** — вибухло по всій Україні повстання, котре, до речі сказати, по своїй організованості і силі народнього гніву, творило повну аналогію з повстанням Хмельницького і на протязі 5 день привело в рух та кинуло на боротьбу з гетьманськими і німецькими військами кількаміліонну народню армію.

Двісті п'ятидесятилітня неволя Українського Народу одним розмахом була викреслена зі сторінок нашої історії!

Хмельниччина, як одне звено повстання проти поляків, сполучилося зі звеном нового повстання проти московських гнобителів, а уява про приспанний український нарід счезла, як туман під напором сильного вітру. **Українська ідея боротьби з Москвою загорілась в головах і серцях вчорашніх „южнорусів“ від Стоходу до Гомеля й Білгороду, від Прип'яті до Чорного моря!** І як вихор, що починається з невеличкої хмари і вітру, за кілька день охопив, немов страшний ураган, всю Україну, змітаючи на своєму шляху гнобительську владу! А послухність, покірність та карність перед своїм, цілком усвідомленим обов'язком, — все віддати Батьківщині — скрізь, де тільки вистарчало духовних керовників, була повна. Більше того, самоофірність до краю, переходяча усі людські поняття — ясно свідчила про те, що ланцюх Переяславського трактату і результати вікової денаціоналізаторської роботи Москви та приспання, — на завше счезли, а Україна, як святий ідеал, знов воскресла і ми сміло попростуємо далі до вічного вінця правди та наших змагань: справжньої Української Держави...

Не можна обійти мовчанкою про нечислимих лицарів-борців, загинулих в боротьбі за національну справу в тяжких боях з німецько-скоропадківськими військами. Досить згадати Житомир, Сарни, і т. ин., тисячі забитих на полі української слави в боротьбі за національну волю, щоб ясно усвідомити силу народню і раз на завше сказати, що так, дійсно, тільки тепер остаточно український нарід розбив кайдани московської неволі духової і пригноблення соціально-політичного. „Мушниця“, в уяві московських панів, нація приходила до свого незапереченого права на незалежне існування.

І, навіть, тепер, далеко від подій кінця 1918 року, пишучи ці рядки і, припоминаючи колишнє повстання, ще

раз приходиться ствердити, що ні „Центральна Рада“, територія і влада якої не сягали далі порогів „Педагогічного Музею“ по Володимирській вул., ні яка інша інституція чи організація, — не змогли створити такого усвідомлення великих мільйонів українського народу, не могли викликати на чин, боротьбу, за українську національну ідею — тим більш на боротьбу з вчорашнім паном і гнобителем—москалем,—як це зробила безглузда внутрішня політика гетьмана **Скоропадського**. Листопадівське повстання було відповіддю на його безпардонне поступовання, на терор карних відділів на периферії, неґацію всього українського в культурних та адміністративних центрах, на арешти видатніших укр. діячів по всій Україні,—взагалі, на його заходи по реставрації єдиної неділимої, хоч би й під федеративним плащиком, закріплення великих лянтіфундій за поміщиками та образливе, ганебне, понижує, відношення до укр. нації, що разом складало повну неґацію наших ідеалів. Це був родючий ґрунт, що створив великий національний здвиг, усвідомлення національне і політичне і, нарешті, повстання.

Далі, проти німецько-гетьманське повстання одним махом змело існуючу до того владу на цілій Україні. Тільки на Волині, де була найбільше скупчена московська реакція під проводом губерніяльного старости Андри, та в Києві, ще довго трималася, майже цілий місяць. Одначе, помимо страшних боїв під Києвом і великих жертв, ще більших і страшніших на Волині, і особливо в Житомирі та Сарнах, де по стороні Скоропадського виступали дві німецькі піші дивізії 22-го армійського корпусу, при 5 панцерових автах, 3-х артилерійських бригадах і 3-х панцерових потягах!

Дозволю собі і тут ще раз ствердити, як Головнокомандуючий Південно-Західнім фронтом і безпосередній учасник усіх боїв, безпримірну хоробрість та завзятість наскоро з'організованих повстанчих полків, при дуже малочисленному складі старшин, офірність без границь і краю усього населення, що допомагало усім, чим тільки могло, в цій кривавій боротьбі.

Українська ідея воскресла в уяві мас, розгойдала їх до найглибших глибин, і населення своєю відданістю, офірністю та однодушним, майже, поривом,—ясно показало величезну потенцію, яка і породжує героїчні чини.

Я не маю тут можливости зупинитися довше і конкретизувати місця і імена цих лицарів, і тому одношу це до моїх споминів, котрі вийдуть окремо.

Першою увійшла до Києва Дніпровська дивізія на чолі з підполковником Хв. Тимченком в 4 год. ранку, 13

грудня 1919 року. Потім увійшли інші частини, а 19-го грудня вїхала Директорія Української Народньої Республіки святочно і з великою пошаною зустрінута населенням.

З цього моменту починається нова ера, котра в історії зватиметься „Директорською“. Розпочиналось будівництво держави своїми власними руками українською демократією. Представлялася повна можливість до збудування держави і вирішення всіх найпекучіших потреб, згідно з бажанням українського народу та конечністю найширшого впровадження реформ після семимісячного затамowanego Скоропадським будівництва тої держави. Першим завданням Директорії, як верховної влади, і уряду — була охорона границь України, а потім вже реформи.

Тут потрібно згадати, що ще до вступу Директорії в Київ, більшовики, використавши внутрішню ситуацію на Україні, перейшли кордони нашої держави і розпочали фактичну війну з нами, а німці, провокуючи, стали відходити зі східних кордонів в глиб України. Отже, першим завданням нового уряду була вже не охорона, а оборона кордонів і зараз-же по поваленню Скоропадського і вступі влади до Києва. Тому то і було скликано військову раду (19 грудня 1918 р.) під головуванням Головного Отамана військ У. Н. Р. С. Петлюри, в складі: начальника генерального штабу — ген. Осецького, квартирмейстрів генер. штабу, полковника Балбачана — командуючого Запоріжським корпусом, що стояв на Харківщині; новопризначеного Головнокомандуючого Західним фронтом (фронт цей опісля називався Холмсько-Галицьким) Олександра Шаповала, командуючого Південно - Західним фронтом В. Оскілка і ще кількох генералів генерального штабу.

Тут-то, властиво, і була передрішена катастрофа України, завдяки тому, що С. Петлюра і ген. Осецький, піддавшись впливові галицьких кол, постановили: **головні сили перекинути на захід і, разом з галичанами, як називають у спеціально-військовій термінології, на короткому ударі покінчити з поляками війну і тоді тільки поважно зупинитися на східньому фронті.**

Причинами, що дали привід до такого вирішення, була війна між нашими братами в Галичині і поляками і страшна боротьба з-за Львова, котра розпочалася напередодні повстання проти Скоропадського, коли рунув австрійський фронт під напором військ Антанти.

І хоч полковник Балбачан вимагав звернути увагу на східній фронт, хоч на цьому стояв і увесь генеральний штаб, і зокрема я, вказуючи на небезпеку з боку

большевиків, і взагалі Московщини, — одначе С. Петлюра і підтримуючий його генерал Осецький просто імперативно, по військовому, вплинули на рішення і в результаті наради було ухвалено такий плян війни: вороги з всіх боків оточують Україну — з заходу поляки, що хочать загартувати наші волинські і галицькі землі; з полудневого заходу — румуни, що окупували Бесарабію; на полудні стоять війська Антанти, котрі за намовою московських реакціонерів мають намір окупувати Україну; на східньому полудні стоїть московська добровольческа армія ген. Краснова, що так само тільки очікує менту, щоб вдертися на наші землі; на сході і півночі — большевики, що вже розпочали фактичну війну з Україною, — а тому вирішено: провадить війну на всіх фронтах. Диспозиція до наказу по військам У. Н. Р. представлялася так: Запоріжський і Чорноморський корпуси, Сіра і Дніпровська дивізії — всього силою коло 50 тисяч багнетів — мали захищати кордони східні від білогвардійців та большевиків; полудень боронити полудневій групі на чолі з генер. Грековим (після надзвичайний делегат до французької команди в Одесі); Головнокомандуючий західнім фронтом Олександр Шаповал, маючий під своєю командою Галицьку армію на чолі з полковником М. Омеляновичем-Павленком і Волинську на чолі зі мною — розпочинає війну з Польщею, відкидає поляків за Сян і Буг; на полудневому заході доручити знавцю бесарабських стосунків інженеру Маєвському викликати повстання в Бесарабії і, викинувши румун, закріпити за собою Бесарабію.

Одним словом, не рахуючи плятоничної, фактично, постанови відносно Бесарабії — увесь плян агресивної війни був скерований проти Польщі. Популярність С. Петлюри у війську і війна з „західньою буржуазією“, як тоді говорилося в соціалістичних колах, — просто не давала йому спати, як соціал-демократу.

Окрім того, через представлення галичанами слабкої Польщі, — всміхалася Петлюрі легка перемога над нею і придбання цим популярності українського народнього вождя і нового Наполеона.

Момент нашого вступу до Києва, 13/ХІІ 1918 р., припав з народинами польської держави. Поляки, спостерігши, що німці захитані на західньому фронті під ударами Антанти, повстали і на протязі кількох днів обезброїли і вигнали німців з території бувшої Конґресувки чи Царства Польського і Юзеф Пилсудський оголосив себе Начальником Річпосполитої Польської. Разом з цим, до того спорадична війна в Галичині, прибрала характеру війни з державою, а появлення перших батальонів на Волині — в Володимирі і на Стоході — було витлумачено українським

генеральним штабом за кроки ворожої держави, що не оголошуючи війни кинула на наші етнографічні і незаперечені українські землі свої війська. Це викликало ясне зрозу́міння, що Польща вступила фактично в війну з нами.

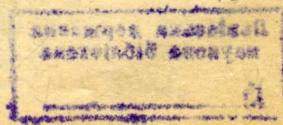
На мою долю випало дуже важке завдання, зв'язане великими труднощами. По-перше: армія, на чолі котрої я стояв, була створена, так-би мовити, для повстання і як тільки скінчилося повстання, досягнено мети — зіставалося, або її розпустити, або реорганізувати в регулярну формацію цілу 150-тисячну повстанчеську масу, складаючуся і з окремих дивізій, і полків, і курінів, і, навіть, сотень, з дуже слабим старшинеським складом, без таборів, без відповідної кількості артилерії, без кінноти, без технічних частин і, в решті-решт, без старшин-штабовців генерального штабу; по-друге: знаючи дуже добре пенсхольбо́гю мас, здвигнутих на боротьбу з гетьманом Павла Скоропадського, як з московським заси́ллям, — уважав ще можливою боротьбу з московськими більшовиками — безпосереднім ворогом, котрий загрожував Україні, але не з поляками, про існування котрих, як держави і ворога, ще ніхто не чув.

Такий погляд я висловлював і на нараді 19/XII, але після прийнятого, як я сказав вище, рішення, нічого не зіставалося, як йти на західній фронт. Військова карні́сть, віддання Батьківщині — от всі імперативні і розумові, безупинно сугестіюючі центри, що двигають чоловіком.

Потрібно було, помимо перекидання всієї цієї маси людей на західній фронт, провадити реорганізацію в повному поняттю цього слова — починаючи від штабу армії до найменших одиниць і частин, маючи на увазі, що зустрінемося з ворогом, котрий поведе нормальну війну з нами.

5-го січня 1919 р. аванґард Холмської армії, силою поверх 30-тисяч повстанців (наскоро реорганізованих; в 3 дивізії — 47, 48 і 49 ешелонованих в Луцьк) розверталися двома окремими ґрупами з метою: 47-оволодіти Володимиром і 48-Сокальом. (Ковель тоді ще був сильно зайнятий німцями, котрі не впускали в місто ні нас, ні поляків, і охороняли єдину транзитну лінію Ковель—Бересте—Ковно для евакуюючихся німецьких військ з України).

14-го січня 1919 р. Сокаль був зайнятий 48 дивізією. На фронті Поріцьк—Турійськ сутинки тревали до дня 26 січня. У вечері 26-го січня частини 48 дивізії (2 полками) зайняли Володимир-Волинський; решта частини 49 дивізії зайняли Турійськ і підтримані резервами стали розвертатися на ширшому фронті, посовуючись вперед трьома

сильними групами: 1. Сокаль—Томашів; 2. Володимир, через Грубешів—Замость; 3. Турійськ—Холм. На цій лінії мало бути сполучення з нашими, правда слабенькими, відділами, що стояли організовані комісаром Холмщини і Підляшся О. Скоропис-Йолтуховським.

Дальніший плян війни не був мені відомий, так само як і становище галицької армії під командою М. Омеляновича-Павленка, що окрім обміну щоденними звітами штабів кожної армії, нічого не подавала.

Я дозволив собі довше на цьому моменті зупинитися тому, що дальніший розвій подій на східньому фронті цілковито підтвердив мої припущення що до поразки на сході і некорисне, в цілому взявши, втягування сил в війну на заході.

В ніч з 29-го на 30-е січня 1919 р., большевики заатакували мене цілком несподівано з півночі, під Дубровицею, забрали Сарни, а потім хутко стали продвигатися до Рівного безпосередньо загрожуючи і штабу армії, і базам. Тієїж самої ночі большевики, також раптово і досить великими силами, ударили на Коростенському напрямку і, зайнявши Овруч, стали безпосередньо загрожувати Коростеню. Що діялось на правобережних фронтах—нічого не було відомо офіційально і тільки коло 5 години ранку стала картина цілком ясною.

Військовий міністр генерал Греков, викликавши мене до апарату, на мої прохання допомоги для стримання большевиків з півночі—бо я всі свої сили кинув на польський фронт—ясно інформував, що Київ вже розпочав евакуацію і дуже просив, залишивши операції на польському фронті, затримати большевиків з півночі, особливо, не здати Коростеня, бо з упадком Коростеня столиця не мала б можливости евакуватися, з огляду на те, що большевики і разом з ними отамани—Зелений, Григор'єв і Юрко Тютюнник стояли під Бобринською і наносили військам Директорії одну поразку за другою. На сході—все тікало на правий беріг в півному безладі і большевики підійшли вже до Броварів.

Створилася ситуація і для мене дуже поважна. Тут, на Північному фронті, стратегічно-військове положення, вимагало, що найменше половини сил цілої Холмської армії для стримання большевиків. А це завдання ускладнювалось 100-верстним віддаленням від залізниці західного фронту та тяжкими умовами зимової і снігової пори. Знов таки, психіка армії, далеко ще не регулярної, що сьак-так трималась на польському фронті, при страшній і деморалізуючій агітації большевиків могла одмовитись від бе-

ротьби і тоді могла статись катастрофа. Але треба було робить все можливе для врятування ситуації.

На протязі 3-х день на західньому фронті був повний відворот. Частини стягалися як найшвидше і кидалися на північ, проти большевиків.

День-два боїв і цілі дивізії, при шаленій агітації большевиків, кидали фронт і самовольно їхали десятками потягів до дому, в тил, з ясно вже окресленими большевицькими гаслами. Почалось обезброєння, розформовання, екзекуції, безпощадна боротьба з дезертирами і т. д. Становище гіршало з хвилини на хвилину. Польський фронт, оголений майже цілковито, утримувався на день 10 лютого ріденькою, так би мовити, кордонною стороною і поляки, бачучи це все, посунулися вперед аж до лінії Торчин—Стоянів.

До того всього, Головнокомандуючий Холмсько-Галицьким фронтом **О. Шаповал**, бачучи що ми покидаємо західній фронт, без порозуміння з Головним Штабом армії У. Н. Р., Штабом Дієвої Армії, а, очевидно, лише під натиском уряду З. О. У. Н. Р. звільняє мене з посади Командуючого і призначає на моє місце полковника **Греченка**, до речі сказати, самодура, котрий з першого ж кроку улаштував у Рівному маленький жидівський погром і взяв закладниками багатих купців—жидів на випадок большевицького виступу в місті.

Одним словом, катастрофа почалася. Столиця хаотично евакується; військові частини здеморалізовані, розбиті, розпорошені, втікають на правий беріг Дніпра; 2-го лютого осадний корпус **Коповальця** покидає Київ; уряд, покинувши Київ, осідає в новій столиці—Винниці.

Як пляново відбувалася евакуація столиці тодішнім урядом с.-д. **В. Чехівського** досить пригадати кілька штрихів, щоб уявити, той кошмар анархії, сваволі, та безладдя.

Властиво для кожного ставало ясным, що це був не, уряд, а просто собі з вулиці прибувші люде, боягузи без найменшої ініціативи, без іскри любови до краю, без почуття відповідальности перед народом і своїм сумлінням.

В часи рішучих боїв і ще далеко перед Крутами, коли генеральний штаб прийшов до висновку, що треба евакуювати столицю і про це довів до відома уряду, уряд моментально пішов у ристіч, почав чим скорше утікати з Києва.

Було до болю сумно і разом з тим комічно. Так, першими утікли, прилетівши за кілька годин до Житомира

міністр праці п. **Й. Безпалко** (буковинець) і міністр скарбу п. **В. Мартос**, (той „знаменитий“ фінансист, що без сорому здіймав каракулеві пальто з дам на Хрещатику і обібрав ювелірні магазини в Києві). П. Міністр скарбу „забув“ з переляку евакуювати державну скарбницю, котра складалася з 35 вагонів грошей і тільки у Вінниці довідався, що скарбниця стоїть десь в тупику на ст. Київ І (товарному) без жадного вартового (!) Тільки потім удалось урятувати потяг зі скарбницею. Що ж до решти уряду, то їхня діяльність відноситься до найганебніших сторінок людської нікчемности, так що навіть соромно тут пригадувати...

Розділ другий.

ВИННИЦЬКИЙ ПЕРІОД.

Винницький період був коротенький. **Київ**, залишений 28-го січня 1919 року урядом і військом, перейшов до рук ворогів. Від **Дніпра** аж до **Коростеня** через **Фастів**, фронт утримували січовики **Кошовальця**. На решті східного фронту була повна анархія. Було багато частин, окремих людей котрі готові були віддати все своє життя для врятування Батьківщини, але не було кому взятися за організацію оцих сил, зорганізувати, дати їм вигляд регулярної армії і двигнути вперед, на бій з ворогом, що сунувся зі сходу і півночі. А в той час, як би в унісон подіям на фронті, в центрах було ще більше замішання. В уряді, замість праці і вироблення плану боротьби, йшла сварка, партії говорили, засідали без кінця; пертрактації з французами, проваджені в Одесі талановитим вояком і неменш зручним дипломатом — ген. **О. Грековим**, вносили ще більшу колотнечу в партіях, бо одні стояли за переговори з Антантою, другі — відкидали якеб-то не було порозуміння і потихеньку мріяли про порозуміння з ворогом — більшевиками.

В скорому часі вияснилось, що соціалістичні партії (укр. с.-д. і с.-р.) були рішуче проти порозуміння з Західною Європою і під цим претекстом партія с.-д. постановила: відкликати свого представника в Директорії — **В. Винниченка**, що той останній і зробив, а с.-д. **С. Петлюра**, очевидно віруючи далі у своє месіянство та геніяльність, в її складі залишився.

Мені, перебуваючому у головній команді підчас Винницького періоду, тільки один раз прийшлося 8/II 1919 р., по звільненню мене з посади і поверненню назад через 36 годин на командування — близьке зустрінутися з урядом У. Н. Р. в Жмеринці. То був час, коли переговори з французами доходили до кінця і намічалися плянові військові акції.

Мій приїзд у Головну Ставку припав з рішучими перемінами у війську. В ніч з 7-го на день 8-го лютого уряд **п. Остапенка**, прийнявши поставлені французьким

урядом дезідерати, що до умови, постановив: відкликати **С. Петлюру**, як Головного Отамана, і призначив Головно командуючим арміями ген. **О. Грекова**, з титулом Наказного Отамана. Отже, генерал **Греков** прийняв мене в генеральному штабі та вислухавши мій доклад, поважно мені заявив: „ми з французькою командою вже домовилися і я сьогодні виїжджаю для остаточного закінчення переговорів в Одесу; Франція нам допоможе в боротьбі з більшевиками зброєю і всім тим, що в матеріальному розумінню озброєння армії нам буде потрібно, а ми забираємось до діла. Плян нашої війни буде такий: усі частини-деморалізовані відходом, витягнемо в тил і на протязі 4-х місяців будемо провадити пасивну оборону нашого фронту, ладнуючи до наступу п'ять армій з числом бойців не менш, як по 100 тисяч кожна, з таким розрахунком, щоб коли підсохнуть дороги — ми змогли розпочати наступ і на протязі місяця-півтора, найдалі, дійти до Дніпра; на Дніпрі ми зазімаємо і слідуєчий визвольний похід розпочнемо в ту саму пору на слідуєчий рік; ви зі своєю армією, котра називається від сьогодні **Північною**, будете стояти на лівому крилі і на вас лежить завдання заволодіти Київом; одним словом, ми розпочнемо мобілізацію, набір рекрута для поповнення армії і за чотири місяці будемо готові. Тепер, моє останнє слово: поспішайте до своєї армії і, маючи директиви, приступайте до праці. З Богом!“...

На тім, приблизно, закінчилася моя розмова з новим Наказним Отаманом військ У. Н. Р.

Врешті я довідався, що уряд постановив **С. Петлюру**, як Головного Отамана, цілковито усунути від військових справ, бо ні його політика в армії, ні тим більше організаційна система не відповідали самому поняттю армії. **С. Петлюра** був профан у військовому ділі і уряд постановив з цим покінчити.

Новий чоловік, з поважним досвідом, знавець військового діла, людина, що була дуже цінна персонально, як індивідум, вихованець російської Академії Генерального Штабу, укінчений юрист, генерал з солідним стажем, відомий з 1917 року за надзвичайно щирого патріота, що з молодечим запалом не раз і під великою загрозою для життя, приймав участь у всіх поважних військових подіях, що разом творило безсумнівний авторитет, як військової людини і як Головнокомандуючого.

Однак, створена ген. **Грековим** повища ситуація з широкими перспективами, продовжувалась недовго і видані перед його від'їздом до Одеси розпорядження, були знівечені зараз же соціалістичними руками. Не пройшло

і тижня, як по наказу **Симона Петлюри** Осадний корпус (силою до 20 тисяч багнетів), котрий складався в більшості з галичан, під командою полковника **Є. Коновальця**, а займавший фронт від м. **Овруча** через м. **Брусилів** (Київського повіту), ст. **Фастів** і до ст. **Бобринської**, — був знятий з фронту, а на його місце послано дрібні ватаги безконежно і вічно між собою ворогуючих отаманів, різної гайдамацької перегулярщини під загальним керовництвом полк. **Хилобоченка**. Большевики використали таку ситуацію і, направивши кавалерійський корпус силою коло 10 тисяч шабель, складавшійся з мад'яр, що їхали з **Большевії** до себе до дому, на **Мад'ярщину**, котрий вдарив просто по лінії залізничних вузлів: **Козятин**, **Умань**, **Христинівка**, **Жмеринка** і одразу расколов фронт на дві половини та змусив уряд і штаби спішно евакуватися в **Проскурів** та **Кам'янець-Подільський**.

Уряд і Штаб Дієвої Армії, як я сказав, відкинулися в момент прориву на **Проскурів**, **Кам'янець-Подільський**, а досить велика численно (поверх 100 тисяч люда) армія, з найбільшим і сильним ядром—**Запоріжським корпусом**—була відкинута на **Уманщину**, **Гайсинщину**, **Брацлавщину** і, нарешті, **Херсонщину**, де приперта до **Дністра**, перейшла в **Бесарабію** (**Румунія**). Осадний корпус, виведений **С. Петлюрою** стояв в **Проскурові** і **Староконстантинові**.

Безладдя після прориву стало ще більше. І мені, як українцю, зараз, після далеко вже відійшовших в невідоме подій, соромно просто, перед світом і нашою нацією, наводити тут подібні факти. А соромом ще більшим огортають ці події ім'я української армії і загинувших в тій боротьбі лицарів, при одній думці: кому ми доручили себе, як управителю, як стерничому, себе, майбутнє народу і долю **України**?!...

Але час ішов... З полудня надходили більш певні вістки. Вияснявався далі прорив, історія з Осадним і **Запоріжським корпусами**... Річі представлялися просто: жадного напору в розумінні військовому з большевицького боку не було, бо большевики були тоді дуже слабі на **Україні** та зайняті на східньому фронті з **Колчаком**, на південному—з **Деникіном**, на північно-західньому—з **Юденичем**, і мад'яри просто були використані большевиками і кинуті на прорив, бо проривалися до дому. І дійсно: як тільки вони дійшли до **Збруча** і увійшли в стосунки з галичанами, то зараз же зложили зброю і ті їх в своїх потягах перевезли на **Мад'ярщину**. Прийшовші за ними большевики були просто маленькі та нечислені бандитські ватаги і тільки терором, рострілами наводили паніку.

Далі все покотилося по нахиленій площині. Уряд тільки вспів перебратися до **Кам'янця**, а Штаби до **Проску-**

рова, як були примушені тікати знов, все більше і більше деморалізуючись.

22 березня 1919 року, укр. партія с.-революціонерів у Кам'янці-Подільському, зорганізувавши „Комітет Спасення України“, заарештувала уряд і почала вести переговори з Раковським та викинула гасло, що український уряд, на чолі з проф. Грушевським, Голубовичем, Аркадієм Степаненком і іншими, стоїть на більшовицькій платформі. С. Петлюра, А. Макаренко, Ф. Швець і інші члени Директорії зникли хто куди, і тільки через деякий час вияснилось, що Петлюра сидів в Старокопостянтиніві, а решта членів Директорії була в Галичині.

Генерал Греков після невдачі порозумітись з Петлюрою, котрий просто навмисне відкрив більшовикам дорогу на Одесу, як антифранцузький контр-маневр, бо останньою точкою французьких домагань було — вихід зі складу Директорії Петлюри і операції під доглядом французьких офіцерів генерального штабу, на що Петлюра не хотів погодитись і в самий брутальний спосіб відкинув цю останню пропозицію французької команди, переданої генералом Грековим по простому дроту зі станції Роздільної в Проскурів, тодішню Головну Ставку армії.

Очевидці й присутні члени Трудового Конгресу оповідали, що коли генерал Греков передав по простому дроту домагання французів затримати наступ більшовиків на Одесу, то С. Петлюра розірвав на очах присутніх телеграфічну ленту і, вилаявши генерала Грекова дурнем, наказав армії відступати на захід, внаслідок чого сталася нова катастрофа й найсильніша група, з Запоріжським корпусом на чолі, нараховуюча коло 45 тисяч чоловік, відійшла з боєм під натиском більшовиків в район Христинівки, а ще трохи пізніше опинилася в дуже скрутному стані і, будучи оточеною більшовиками з всіх боків, перейшла Дністер.

А як доказ цього, — 300 чоловік банди Григор'єва — Ю. Тютюнника зайняли Одесу налякавши французів, котрі кинули кольосальні запаси військової амуніції і зброї та втікли на пароплавах. Хіба це не доказ?!

Одним словом, Петлюра во ім'я свого власного егоїзму відкинув від себе могутню Францію, котра далаб велику допомогу і у нас на Україні, і на міжнародньому фо-

румі могла і вилинулаб на признання України суверенною державою. Тільки треба було зрозуміти її силу, та значіння і непохитно йти до свого ідеалу!

Так закінчився Винницький період—кошмарний, вписавший на нашій скрижалі сумні і осоромлючі події...

Розділ третій.

РІВЕНСЬКИЙ ПЕРІОД і КАТАСТРОФА У. Н. Р.

Як я вже вище зазначав, моя 36 год. демісія і призначення **Наказним Отаманом** ген. Грекова та ясно окреслений план війни з большевиками,—вплинули надзвичайно корисно на працю, котра з того моменту не на словах, а на ділі провадилася тут, в Рівному, осідку штаба **Північної Армії**.

І далеко від усіх отих евакуацій, державних центрів та урядів, з їх роскладаючою машиною великих штатів панично настроєних урядовців, далеко від тої, як тоді говорилося про державний центр У. Н. Р.—„України на колесах“, по-за межами деструктивної роботи законспірованих в соціалістичних партіях большевиків,—створилася чудова атмосфера для творчої, організаційної і конструктивної праці. А працювати було з ким!.. І помимо покликаного до патріотичної праці елементу українського,—скільки тут було інших національностей, що не за страх, а дійсно за совість віддавалися праці до нестями!.. Ці правдиві і авторитетні фахівці військової стратегії, тактики, інженерії, інтендантського діла і т. д., і т. д., несли своє знання на оltар нашої Батьківщини. Варто згадати такого нашого друга в боротьбі з большевиками, як генерал російськ. Генерального Штабу **Аганієв** (москаль), інтенданта **Паю**, (латиш),—щоб з певністю сказати, що українська ідея, в обставинах нормальної праці, може захопити кожного чужинця, з'асімілювати до того, що він, працюючи, дивиться на наше діло, як на своє рідне.

Поставлене завдання і план війни, завдяки вищезгаданим обставинам, тут одразу стали переводитись в життя. Йшла мобілізація, набір рекрутів, муштра, творилися частини; як із землі виростили сотні гармат, готових до бою, азремонтованих на власних армійських майстернях—фабриках; виходили нові панцерові потяги зі **Здолбунівських** та **Квасилівських** майстерень; формувалися дивізії кінноти; шилися жупани, сорочки і т. ин., вироблялися денно тисячі чобіт і т. ин., і т. ин.,—одним словом, все, що тільки було потрібно будувала, випускала, творила і ор-

ганізувала **Північна Армія**, не забуваючи і про духову стовону і своїми власними силами друкувала і видавала газети („Вільна Україна“).

Першим ударом, після короткого переформовання армії, був наш наступ на **Сарненському** напрямку і бій 17/II 1919 р. в районі **м. Олександрії, Рівенського повіту**. Ворот, силою до п'яти дивізій, не очікуючи, що ми здібні на активність, пробував оборонятись, але не витримав і відступив на лінію **м. Костополя** і став окопуватися за місцевою річкою, підтягуючи одночасно свої резерви. 20 і 21/II пішли бої дуже зажерливі і з перемінним успіхом. 22-го лютого наші дивізії відступили. А 24-го лютого ми поновили наступ з 3-ої години ранку, вводючи свіжі резерви, і до 11-ої год. розкавалкували большевиків та відкинули на **Сарни і Березне**. Трофеями досталися **2125 чол. большевиків-червоноармійців, 30 гармат, 70 кулеметів, 21 вагон зброї і набоїв, 64 вагони різних харчів і цукру, 1 бронепотяг, 4 паротяги і багато иншого військового приладдя, коней, возів, худоби і т. д.** Большевикам було нанесено великий удар, і в цьому першому поважному бою, большевики загубили забитими: начальника 22 дивізії полковника царської армії **Шестон'ятова**, по-над 50 старшин і 400 червоноармійців. У нас також були великі втрати в людях і кілька високої ранги старшин було забито і ранено. Одначе, і не дивлячись на ці втрати, настроїв в армії був чудовий і большевикам наші лицарі наносили удар за ударом, переслідуючи ворога безперестанку і по коліна в болоті по поліському ґрунті, лісам та дорогам. Станції **Моквин, Малинська, Немовичі, Сарни**, були взяті з нальоту і в наші руки попало більше тисячі вагонів, навантажених зброєю, набоями, харчами, інженерійними приладдями, кіньми, зброєю і т. ин. Цілі батальони червоних, штаби і че-ка, були нагло захоплені в полон. Населення скрізь радо вітало наші війська, визволяючі його з під большевицької навали, грабіжів, вбивств і терору. Особливо радісно і по святочному було зустрінuto нас в **м. Сарнах**.

Большевики ще пробували було затриматись під **Дубровицею**, але після коротенької сутички зірвали залізничного моста на **Случі** і в паниці відступили на північ за р. Прип'ять. В наші руки перейшли поліські міста і містечка, що були поблизу і на річці **Прип'яті**. Одним словом, бої з північною навалою були закінчені підходом до р. **Прип'яті**: зміцнена переправа через річку, досить широку на перегоні **Луїнець-Видибор**, давала нам, з огляду на недоступність берегів р. Прип'яті, багристо—торф'яної будови—свогого роду неприступну бар'єр-заслону, простягаючуся на кількадесять верстов в глибину. Больше-

викам в цьому напрямку нічого не оставалось робити, лише шукати другої переправи понизче, десь коло **Калинович** або **Чорнобиля**.

Але ще не була закінчена операція на північному, **Луїнецькому** напрямку, як на сході назрівали великої ваги події, котрі в результаті і дали **Рівенський переворот** і, так-би мовити, розпочали нову еру, сказав-би, не державности, а наших національних змагань.

І так, як перед бурею уся природа завмирає у своїй могильній тиші, так само, як перед ураганом стоїть мовчазною природа, або на морі стелеться зеркальна гладь, — так само тихо було і на наших фронтах контакту з большевиками, котрі, мов дійшовши до греблі, зупинилися перед необоримою перепоною.

Перші два тижні, після большевицького відвороту на **Луїнець**, пройшли спокійно. Контакт утримувався в районі м. **Овруча**, м. **Малина**, **Київської губ.**, **Коростишева** і **Козятина**, котрий носив характер дрібних сутичок і взаємної рекогносціровки. Про уряд, Директорію, **Петлюру** і те, що сталося в **Кам'янці-Под.** були різні версії, подавані прибувавшими людьми. Офіційно, чи, скажемо, фактично, про події в центрі нічого не було відомо. І хоч це ставило мене в дуже ненормальне положення, майже абсолютно одірваного від державного центру, але ситуація була ясна: все рунуло, під напором **Москви**. Залишалося напружити величезні зусилля, аби хоч на цьому скравочку Волинської землі утримати те, що називалося **Українською Державою**, хоч би й без центрального уряду. Втрата останнього шматка наших земель булаб і ліквідацією нашої держави, повним розгромом бойового авангарду нашої визвольної боротьби, за яким висувалася в перспективі друга і, хто знає, чи не на довгі роки, руїна, занепад нашої державности.

Передо мною, правда, стояло тяжке завдання: з півночі, сходу і полудневого сходу, ніби смертельний гад, все ближче та сильніше насували большевики; на заході ближче підкочувались поляки; і тільки вузький коритар на **Галичину (Рівне—Дубно—Радивілів)** був більш менш забезпеченим і можливим до відступу вразі катастрофи; матеріальний стан армії був дуже кепський, і починаючи від пустої скарбниці та кінчаючи повним браком чобіт, білизни, мундурів, шинелів, — довершав цілий комплекс труднощів, котрі треба було опанувати, маючи перед собою тільки один вихід: за всяку ціну і по-над усе побити ворогів.

Про існування та босздатність української армії, за винятком мені підлеглих частин, не приходилось дума-

ти. **Отаманія**, характерний домінуючий фактор того періоду нашої державности, була в апогеї свого розгалуження на найменші і найдрібніші частини, по складу і кількості. Починаючи від десятка і кінчаючи силою в кілька сот чоловік, бродили ці ватаги вільного люду на чолі зі своїми „отаманами“, розкладаючи до щенту своєю анархічною поведінкою і військо, і широкий загал там, де тільки вони появлялися. А про підпорядкування, дисципліну — не було мови. На зломи-голову, ця здеморалізована маса втікала за своїм Головним Отаманом і урядом, потягами посувалася на **Галичину**, не зупиняючись в сфері впливів **Північної Армії**, де не було ґрунту для постю анархічних „отаманських“ курнів.

Одначе, самим найтяжчим питанням була невідомість про політичний стан і, по-перше, ситуація на Заході, ціль війни з поляками, бо обставини вимагали щоб проти большевиків, як найбільш загрожуючого нашій державності ворога, велася боротьба плянова, послідовна і сувора, — я витрячав частину своїх сил на стримання наступу поляків. Цим я обезсилював фронт большевицький, ставив при такій політично-військовій ситуації під загрозу і свої фронти і, тим більше бази, — одним словом все, що можна було тоді ще назвати Українською Державою. І найбільш болючим місцем було питання: де-ж уряд, де головне керовництво армії, що діється за кордоном на мировій конференції, які-ж перспективи взагалі?!

4-го березня наша військова розвідка остаточно констатувала агресивні пляни на нашому Північному і Східньому фронтах, а котрі ставили своєю метою захоплення важних стратегічних вузлів, як **Шепетівка і Рівне**. В той же час було констатовано перегрупіровку большевицьких військ під **Коростенєм, Житомиром, Козятинном**, а також пересунення з **Московщини в Київ 3-ої, в Гомель-Каликовичі 1-ої** большевицьких армій.

Чекати було нічого і тому оставалось вибирати альтернативу: або заздалегідь розпочати евакуацію великих матер'яльних баз до **Галичини**, як то у своєму часі евакувався **Київ**, або, не давши большевикам закінчити концентрацію військ на їх вихідних пунктах і, відкинувши ворога за **Прип'ять і Дніпро**, — тим самим виграти час, щоб, змобілізувавши сили, затримати большевиків до зими на опірних позиціях. Разом з цим, повернувши політичну силу та життєздатність державного центру, дійти до порозуміння з Польщею, добитися у Європи визнання України і, нарешті, розпочати велику будівничу працю в середині самої держави, котра потребувала великих реформ, негайних, назрівших в наслідок революції і визвольної боротьби.

По нараді зі своїми найближчими співробітниками, зваживши свої сили, я вибрав друге, відкинувши першу частину альтернативи, як самолівідацію, тим більше, що, по-перше: настрій в запілля ворога був на нашому боці і вже розпочиналися одне за другим повстання, в нашій-же армії настрій був чудовий; по-друге: більшовики поважно були загрожені на сході **Колчаком**, а на полудні їх непокоїв **Деникін**; по-третє: в середині більшовики мали неперестаючі повстання і, нарешті, четверте—переведена мобілізація дала поважні резерви, стан матер'яльний значно, з дня на день поправлявся завдяки великій організаційній здібності постачанського апарату нашої армії та незабутнім правдивим лицарям — **О. Козубському** і полков. **Паю**.

Плян наступу коростенько зводився до слідуячого: а) нагло вдарити на **Коростень**, котрий вже від 10 день був у руках більшовиків і, ростиоцивши ворога, відкинути більшовиків за Прип'ять на півночі і остаточно скінчити з більшовицькою загрозою подібно, як на Лунинець кому напрямку, а потім, вдаривши на Київ по трьом напрямкам: 1) **Коростень—Київ**, 2) **Житомир—Київ**, 3) **Житомир—Фастів—Київ**, а натиском в напрямку **Житомир—Козятин—Умань**,—остаточно відрізати полудневі оперуючі армії, що прорвали фронт і знаходилися в районах: **Кам'янець-Подільський**, **Жмеринка**, **Бірзула**, **Роздільна**. Особливо був обрахований четвертий напрямок і відчиняв дуже гарні перспективи тому, що в районі **Христівки** стояв відкинутий після прориву Запоріжський корпус, силою коло 20 тисяч і пробивався на південь.

12-го березня наші частини були сконцентровані в **Новограді Волинському** і звідси, як вихідного пункту до операції Коростенської, витягалися на визначені місця. **15 тисяч рушниць, 40 гармат, 3 панцерних потяги, 300 шабель** (кінноти було тоді у нас дуже мало) залізним обручем стали оточувати Коростенський район; в той-же час вислано було з м. Олевська полковника **Кузрійчука** з відділом в 300 чоловік піхоти, при одній польовій батареї, в обход **Коростеня**, на котрого було положено завдання 14 березня відтягти залізницю, сполучуючу **Коростень з Овручем—Каликовичами** і напасти на **Коростень** з півночі; те саме було доручено такому ж відділові на чолі з підполк. **Лавренюком**, на шляху **Коростень—Київ** під м. **Малином** в 3 год. ночі, з одночасовою атакою на Коростень головними силами.

13-го березня в 6 год. ранку почався наступ і до 8 год. вечера м. м: **Упомір, Горошки, Топорище, Турчанка, Янівка, Чоповичі, Мельня**, були взяті нами. 14-го в 3 год.

ранку наступ поновився і ми підійшли на 2 год. дня і зв'язалися в бій з головними силами большевиків, котрі побачивши, що це не диверсія, а ходить про розіграння поважної операції, на протязі доби стягнули під Коростень 7 дивізій силою близько 27—28 тисяч рушниць, 6 бронепотягів і, змивши полк. **Лавренюка** під **Малином**, без устанку підсиляли з Києва свіжі резерви. Одночасово вдарили по Житомиру і змусили залізничні дивізії після короткого бою віддати Житомир; так само повели наступ на Бердичів і зайняли Чуднів-Волинський. Отаман Семесенко відступив майже до Шенетівки.

Бій під Коростенем з переважаючими силами, прикра ситуація під Житомиром і Бердичевом, а саме головне, не велика кількість резерв, котрі необхідні були на затримання ворога, доки не закінчена була операція під **Коростенем**—де давався ворогу генеральний бій,—ставила мене в дуже прикре положення.

Сталася маленька заминка. Бій під Коростенем продовжувався з перемінним успіхом, хоч помітно, що большевики тогож 14-го березня, під вечір, заметушилися і наші частини захопили Могильно. Вночі з 14-го на 15-е березня з полудневого боку ясно було порою чути, коли стихала канонада, стріли гарматні і розриви в Коростені направлені з північної сторони. Послана розвідка не вернулася. 15-го наша артилерія розбила большевицького бронепотяга. Так пройшов день 16-го березня до вечора. В 18 год. наша 51-ша дивізія повела наступ обходом і в 23 год. вночі **Наливайківський** полк відкинув большевиків на їхньому лівому флангу штиковою атакою, захопив лінію **Коростень—Київ** та за ніч спустив з насипу 4 потяги з резервами, що спішили з Києва. 17-го березня в 3 год. вночі прийшов зв'язок від полк. **Купрійчука** з донесенням, що ст. **Ігнатноль** зайнята 14-го і взята новенький большевицький бронепотяг з морськими далекосяжними гарматами, та що п. **Купрійчук** стоїть від Коростеня в 6 верстах, очікуючи атаки.

Рано 17-го березня оперуюча група, під **Коростенем** повела генеральну атаку. Большевики захищались з відвагою левів. Кожну топографічну складку землі бралася з бою. Штикові атаки і контр-атаки не припинялись. Одначе, наші лицарі стальним перстнем, котрий все звужувався і звужувався, оточували Коростень, підтримані великою силою огня нашої артилерії. І в 14 год. дня наші бронепотяги, котрі підійшли до Коростеня на 3 верстви, засипали стальним градом правий фланг і місто Коростень—з одного боку, а 51-ша дивізія на лівому крилі так міцно вдарила, що большевики не витримали і кинулись назад, втікаючи на нові позиції, які приготували за

Коростеньом. Але в центрі послідував удар: полк. Курійчук ударив по відходячим з Коростеня червоним, і більшовики, не витримавши натиску, побігли, кидаючи зброю — рушниці, цілі батареї в запряжці, броневики, велику силу набоїв, військової амуніції, паротягів, вагонів і т. ин. День закінчився захопленням в полон коло 3000 більшовиків-червоноармійців, кільканайцяти штабів, дивізійних і полкових.

18-го березня назад відібрано Житомир. 20-го наші авангарди побили під Славечною (три станції на північ від Овруча) знов 2 больш. дивізії і відкинули за Прип'ять. Того-ж дня наші лицарі зайняли на сході ст. Бородянку, м. Макарів. м. Брусілов, Фастів і Бердичів. 22-го в Гомель прибула в паничному відступі з Калинкович, котрі ми зайняли разом з Мозирем і Чорнобилем, захопивши 6 канонерних човнів німецької системи, 11 пароплавів і т. ин., — з більшовицька армія, що після відмови виконати наказ Троцького взяти з поворотом Коростень, збунтовалася, перерізала 5 батальйонів китайців та латишів. Бунтарі вибрали командуючим армією капітана Стрєкопитова. 24-го березня Стрєкопитів з 27 тисячами людей та 29-ма навантаженими потягами—891 вагон різної зброї—передався на наш бік.

29-го березня на півночі операції були остаточно закінчені, річка Прип'ять опинилась в наших руках до Чорнобиля включно. 2-го квітня більшовики повели наступ по всій лінії Бородянка—Макарів—Брусилів—Фастів і захопили два останні пункти.

Тепер передо мною повстало нове завдання: випаїти резерви, щоб закінчити операцію по вищенаведеному плану. І коли 25-го березня прибув до Рівного С. Петлюра, тодішній Головний Отаман військ українських, то я страшенно зрадів його появленню і представив йому свій план, котрий він цілковито признав слушним та зараз-же віддав наказу про передачу в моє розпорядження Січового корпусу Коновальця — силою до 5 тисяч багнетів, а урядові, Директорії і цілому центру визначив місцем осідку м. Рівне, як тимчасову столицю.

Одначе, таке вирішення справи мене не задовольняло, бо мені потрібні були резерви не менш 50 тисяч, а як отримував тільки 5 тисяч і то досить проблематичних, з дуже низьким бойовим станом, людей, котрі здебільшого просто не хотіли воювати з більшовиками, і котрі могли перемальовувати написи на крамницях у Києві, але не воювати та ще й з більшовиками.

І отже, коли уряд і Директорія переїхали до Рівного, я побачив, що властиво усі невдачі, евакуації і т. д.

нічому їх не навчили і наш державний центр, котрий далі котівся по похилій площі, не міг витворити якого - будь позитивного та реального програму для порятунку Батьківщини. Знаходячись в боротьбі поміж двох ворожих сил, жив якимись мріями про визнання України подібною Антантою, і, не маючи жадних даних до цього, потішав себе цим з дня на день, евакуючись з одного місця постою на друге, неначе це було його нормальною функцією...

І скрізь, де тільки приходилось зустрічатися з громадськими діячами, політиками, міністрами, лідерами партій, членами Трудового Конгресу,—помічалася відсутність політичного програму розв'язки надзвичайно поважного питання—виходу з тупика, в який зайшла наша державність, завдяки повній відсутності знання міжнародного положення, яке для України з кожним днем ставало все складнішим і складнішим.

А міжнародне положення України й ситуація були незавидні. По-перше: всі надії на признание нас Європою я рахував цілком лопнувшими ще з моменту Одеської катастрофи, коли уряд не договорився з французами, а котрі, відограваючи першу скрипку на мировій конференції, як побідники,—ясна річ, не могли після такого нахабного, а я сказав би провокаційного поводження, рахуватися з нами, як з державою нормальною, антибольшевицькою і допомогати їй у визнанні її *de jure*; по-друге: з одеським фіяско, французи, котрі хотіли і мусіли стреміти щоб Україна відкинула большевиків далеко на схід та тим стримала їх похід на Європу, що міг одним махом поховати виграну Антантою війну, звичайно, викреслили Україну в своїх комбінаціях; по-третє: опікнись на Україні, Франція мусіла поважно допомогти Польщі, як одинокій надії на створення охоронного бар'єру від большевизму і в цій допомозі, приймаючи на увагу війну України з Польщею, мусіла, річ природна, бути проти признання України суверенною державою. Всі ці перед'умови, разом взяті, загнали нашу державність в тупик, оточений ворогами, без признання й допомоги, без союзника й опертя, ще й при повній анархії, партійних суперечностях в середині.

Окрім того, ми в очах Європи, як і в очах широких українських мас, були незрозумілою державою, котра — боролася з большевиками, які із „собірателямі Росії“ і як з ультра-соціалістичною, не надаючоюся до прищеплення нашим масам, комуністичною ідеологією та гаслами світової революції—що зветься в понятті європейському боротьбою за свій національний ідеал, державу — державу модерного капіталістично-економічного ладу,—а в той-же час боремось з такою-же модерно-капіталістично-націо-

нальною державою—повстаючою з небуття, як і сама Україна.

Оце останнє питання особливо відчувалося мною, відчувалося серед мого оточення, відчувалося в армії, серед простого вояцтва, на селі і в місті, де прості собі люди не могли витлумачити: з-за чого провадиться війна з Польщею, і всі інформування в потрібному напрямку були не зрозумілі, і зовсім нікого не переконували. І коли я глибше та поважніше зупинявся тоді над цьому питанні, то находив повний, як кажуть, маразм, як наслідок психічного розбиття сугестіонованої то в одному, то в другому напрямку душі українця, не знаючого, що, властиво, мав вибирати в цій боротьбі з поміж двох цих світів—комунізм чи капіталізм?...

Для мене було цілком ясним, що помилка, зроблена в Києві на нараді 19-го грудня 1918 року, була роковою для України, а що розпочата війна з поляками, до якої можна було не допустити, тут відіграла найгіршу роль і, ослабивши борючюся на два фронти націю, завела в тупик, з котрого виходу не було видно, а з якого треба було вийти за всяку ціну.

І вибіраючи поміж двома ворогами, з котрими велася боротьба за наше незалежне існування — Большевією та Польщею — я ясно усвідомив собі це питання та прийнявши під розвагу, що: а) червона, як рівнож і чорна Москва, ніколи не погодяться добровільно на існування України, як незалежної держави, котра своїми східними кордонами одрізає Москві вихід до Чорного моря; б) відбирає у Московщини колосальні природні багатства, від заліза, марганцю, вугілля почавши і на хлібові та цукрі скінчивши; в) замикає Московщину в етнографічних границях в напів-континентальну державу, об'єднуючи, як найсильніша держава і нація з поміж усіх поневолених Московщиною народів і разом найбагатша економічно, народи чорноморсько-балтійського ключа і г) стає охоронним валом перед роз'їравшоюся стихією комуністично-большевицького моря, що котилося у Західню Європу,—рішуче і на завше відкинув всілякі можливі орієнтації московські. Фактично і цифрово оцінюючи загрозу Москви, — ми перед собою мали все руйнуючу силу гасла „світової революції“ та цілу низку одурманюючих неусвідомлених народніх маси демагогічних виступів, з котрими ми мусіли боротися, стоячи на платформі модерно-капіталістичної і національної держави, з майже в два з половиною рази меншим запасом людського матер'ялу, котрий береться в розрахунок при оружній боротьбі, з тільки що відновлюючимися державними традиціями і т. н. і т. н. — В тойже час Польща, була, порівнюючи, ще

молодшою і слабшою від нас державою, не могла заперечувати нашого державного існування, в два рази менша по кількості населення, цілком відрубної мови, іншої віри; — не могла впливати на асиміляцію нашої нації, як того доконувала Москва, одним словом, цілком не страшна для нас держава, як з боку національного, так і з боку політичного.

До цього ще мався великий матер'ял в вигляді закордонної таємно-політичної розвідки. І тоді, коли більшовики навіть не мали й думки про яке-будь порозуміння з нами, в Польщі війна з Україною була дуже непопулярною, особливо в колах польської-ж демократії, яка відіграла тоді домінуючу роль, а факти говорили самі за себе, що поляки шукали порозуміння з нами і готові були піти на вигідні для нас границі.

Таким чином виходило, що вибираючи поміж Московою, котра заперечувала наше державне існування та розстрілювала наших посланців, з пропозицією закінчення перемир'я і розпочаття мирової конференції, а Польщею — незаперечною і готовою піти на мир, — рішуче вибрати тільки цю останню, що я і вирішив.

Отже, коли прибув, як було сказано, державний центр У. Н. Р. до Рівного, я розпочав в цьому напрямку підготовчу працю і С. Петлюрі, а також і членам Директорії й уряду представив мій погляд на склавшуюся мілітарно-політичну ситуацію і поставив домагання: 1) мир з Польщею; 2) резерви на фронт.

Я доводив, на підставі військово-розвідочних даних, що, по-перше: поляки, змобілізувавши на весну сили, не будуть чекати нашого наступу і перші перейдуть в офензиву, а більшовики і без весни кидають на нас все нові і свіжі сили; таким чином, ми знайшлися поміж двома наступальними ворожими арміями, котрі, не будучи союзниками, солідарно знищать нас, третього; по-друге: на польському фронті утримується поперх 20-тисячна моя армія, котра по закінченню перемир'я моглаб підсилити Північну Армію на сході антибільшовицькому; і, нарешті, провадити війну без тилу, без оперття, вічно загроженими на крилах — є річ цілком неможлива і ненормальна. Однак, всі мої заходи, з надзвичайно великими таємними документальними даними про приготування і більшовиків, і поляків, — не знайшли належного та поважного, відповідно критичному ментові, трактування і кожен з окрема робив якусь міну, немов моя хата з краю, а С. Петлюра просто обіцяв подумати і дати мені відповідь... Але думав, думав і мовчав. А наскільки я спостережав, то С. Петлюра був проти миру з Польщею, члени Директорії рівнож, а члени уряду якось, навіть боялися зупинитись на цій думці.

Колиж 27-го березня прибув Центральний Комітет Української Партії Самостійників (У. Н. П.) до якого і я належав, то я поставив у всій широчині справу рятування Батьківщини і ним було вирішено після найдетальнішого обговорення, пошукати шляхів для порятунку. Прийнято було такий плян: змусити **С. Петлюру** оголосити військову диктатуру на чолі з ним, взагалі розв'язати кабінет, який був цілком зайвим, залишивши замість ресортових міністрів, завідуючих відділами, а ціле управління з'єднати коло диктатора, установити при ньому дорадчий орган **Військову Раду**, котра складалася б з командуючих арміями, начальника генерального штабу і начальника штабу Дієвої Армії і всю владу віддати в руки військової команди. Повнота влади дала б можливість диктатору вільно вести політичний курс, а приймаючи під увагу, що **Військова Рада**, складаючися з командуючих арміями стала б ближче політичного стерня держави, усунуто було б партійні преваліруючі хитання, а саме питання боротьби: з ким і проти кого треба боротись, питання миру, подиктоване збігом політичних і військових обставин, було б безболісно, легко і скоро вирішено.

29-го березня, делегація **Центрального Комітету Самостійників** в складі: голови партії інженера Олександра Макаренка, адмірала і морського міністра Михайла Білінського та інженера і державного контрольного П. Симонова, одвідала на ст. **Здолбунів** **С. Петлюру** в моїй присутності і поставила вищенаведені домагання.

С. Петлюра, вислухавши делегацію ніби з задоволенням, признав цілковиту рацію поставлених дезидератів, як єдиний вихід з кабінетних кризисів і партійних сварок, погодився на такий плян розв'язання склавшогося безвихідного положення і просив, як найшвидше порозумітися з членами Директорії, котрі в такому випадку мусять зректися своїх мандатів на користь і право **Петлюри**. За кілька днів всі приготування до оголошення диктатури і скликання **Військової Ради** мали закінчитися. І на цьому приблизно делегація, отримавши згоду **Петлюри**, вийшла з вагону. Приблизно за півгодина і я, покинувши нараду з **Петлюрою**, попрощався і від'їхав до Рівного, залишивши певному чоловікові нагляд за тим, що діятися буде в Ставці і у **Петлюри**.

На ранок ситуація була для мене цілком ясна. Як тільки ми від'їхали зі **Здолбунова**, **Петлюра** зараз-же запросив до себе **І. Мазену**, **А. Левицького** і **Аркадія Степаненка**, з якими нараджувався майже до ранку. Постановлено було: не допустити до зречення мандатів членами Директорії **Ф. Шевцом** і **А. Макаренком**, а що до **О. Андрієвського**, то висловлено було побажання на складення

ним мандату, (член партії с.-с. і противник) і створити противовагу плянам правого блоку (с.-с., нар.-респуб. і соц.-фед.) з лівого блоку (соціал.-революц., соц.-дем.) соціалістичний кабінет.

Виходило, що Петлюра, обманюючи делегацію с.-с. згодою на диктатуру, йшов таємними шляхами до впровадження в життя соціалістичного пляну, приготував соціалістичний кабінет, з тих самих партій, що 22-го березня в Кам'янці-Подільському вчинили переворот і намагалися зліквідувати Українську Державу на користь Раковського і Москви. Разом беручи, соціалістичний кабінет означав повний розрив з концепцією порозуміння з Європою та Польщею, котре нам так було потрібне.

Тим часом на фронті положення становилося все грізнішим і грізнішим. Вичерпані на протязі місяця невтомні і загартовані в боях лицарі-козаки просили, просто зі слізьми на очах, зміни для відпочинку, лазні, чистої білизни,—а я не міг дати ні того, ні другого, бо все, що тільки можна було кинути на фронт, було кинуте.

Ставало очевидним, що який не є міцний фронт і сильна духом армія, а все-ж таки напору свіжих і все прибуваючих на фронт большевицьких сил не витримає і тоді—катастрофа, кінець всьому, бо большевики досить поважно готовилися, аби нас знищити.

С. Петлюра обіцяв все це поладити, порозумівшись з членами Директорії і урядом, але недвозначно мені вказував на неможливість замирення з Польщею, приймаючи під увагу галицькі тенденції; в розмовах погоджувався на стягнення з польського фронту, який у нас називався **Холмським**, частин моєї армії і заміною їх Галицькою армією.

Час летів... Положення на фронті гіршало. Большевики виявляли активність і посунули нас досить далеко від попередньої лінії так, що на 3-го квітня 1919 року фронт простягався: **Коростень** (25 верст на схід), **Житомир** (12 верст на схід) через станцію **Чуднів**, **м. Любар**, **Старокопистинів** (12 верст на схід). Всі зусилля затримати ворога були зроблені, але в дальнішому вислід такого стану річей був ясний. І отже, тої-ж самої ночі після наради в моєму штабі і ясного справоздання з ситуації, яка створилася в наслідок браку резервів і війни на два фронти,—ми прийшли до висновку, що коли залишимося в такій ситуації, то можемо протриматися найбільше один місяць. Вирішено було, за всяку ціну добиватися від уряду в першу чергу замирення з Польщею і оголошення мобілізації 5-ох років. 4-го квітня рано, коло 9-ої години, до мене зі Здолбунова прибув полк. **Коновалець**—

командуючий Січовим корпусом, полковник **Василь Тютюнник**—помішник начальника штабу Дієвої Армії і військовий міністр **Сиротенко** й першою звісткою яку вони привезли з собою—було: підписання членами Директорії декрету про покликання до життя нового уряду, виключно з соціалістів-революціонерів й соціал-демократів на чолі з с.-д. Борисом Мартосом. Другою вісткою було пропозиція погодитись на мир з більшовиками й на цю тему делегація вступила зі мною в довші переговори, намагаючись мене переконати (!), що нема иншого порятунку для нашої держави, як тільки мир на сході та війна на заході.

Тоді я собі ясно усвідомив, що новий уряд, в склад якого входили відомі мені соціал-руїніки, як: **В. Мартос, І. Мазепа, Аркадій Степаненко, А. Левицький, Сиротенко** та инші, буде стреміти до ліквідації української держави і тільки побоюючись мене, бо, фактично, ця маленька держава на території одної Волинської губ., спиралася тільки на силу моєї армії і реалізація всіх рішень уряду залежала виключно від моєї постави. Це розуміли і соціалісти—тому-то й прибула до мене така делегація.

І скільки не намагалися посланці соціалістичного уряду, з котрими я був в добрих товариських відносинах, що, очевидно, було і використано для того, щоб вплинути на мене, переконати,—я був при своєму і на усі доводи замирення з **Раковським** і **Троцьким** не пішов. Делегація, вичерпавши всі сили, відїхала так ні з чим, приобіцявши ще приїхати в цій справі.

Того-ж самого дня я спеціально відвідав **С. Петлюру** і протестуючи, з обуренням, вказав йому на небезпеку такої політики нового уряду-з одного боку і на тенденцію Головного Штабу в ділі замирення з більшовиками з другого, що яскраво стверджувалось особою **В. Тютюника**, як заступника начальника Штабу Дієвої Армії.

Петлюра зробив міну, що буцім-то він нічого не знає. Тоді я рішуче зажадав скликання державної наради, на якій-би детально була вияснена платформа уряду й вирішено питання, поставлені мною—про мир з Польщею і рішучу боротьбу з Москвою. **Петлюра** погодився й визначив нараду в Здолбунові на 11-го квітня 1919 р.

Разом з тим, несподівано для мене, **Петлюра**, ніби нараджаючись зі мною, став висувати концепцію створення окремої армії на західному фронті проти поляків на чолі з генералом **Осецьким**, якого **Петлюра** страшенно ненавидів і весь час придумував йому закордонну делегацію, то в Італію, то в Бельгію на військового аташе. Аргументи **С. Петлюра** висував такі: „ви, мовляв, страшенно зай-

няті на большевицькому фронті, не можете звернути належної уваги на польський фронт, а генерал Осецький сидить без діла“...

Це мене занепокоїло, тим більш, що я знав ген. Осецького за польонофоба і противника війни з большевиками і добачав, в концепції відірвання з під мого командування польського фронту, перші заходи до ослаблення мого впливу в питанні миру з Польщею, що було С. Петлюрі подиктовано новим соціалістичним кабінетом. Але, що мені було робити! Як дисциплінований старшина не міг-же я сказати своєму зверхникові, що ні, я не згоджуюся. І тільки вказавши на хиби, які посідав ген. **Осецький**, та умовившись з С. **Петлюрою**, що мої частини та огнегарматна база будуть передані мені, я погодився з кандидатурою ген. Осецького в повній надії, що день 11 квітня буде безумовно моєю перемогою.

На другий день генер. Осецький був командуючим „Холмською групою“ на польському фронті і розпочав з приготувань до наступу.

Однак, в цьому випадкові, як і завше, С. Петлюра не дотримав слова і коли я зажадав від нього наказу про передачу частин мені і бази, то Петлюра відмовив, мотивуючи тим, що Штаб Дієвої Армії готується до наступу на польському фронті й ні одного козака не може зняти з фронту.

Тогож дня, пізно у вечері, екстренним потягом приїхав до мене зі Станіславова член Директорії **Андрієвський** з кількома визначними діячами державного центру й політиками. Мені все стало ясним.

Новий уряд був покликаний з соціалістів, що стали на радянській платформі, виключно самими С. Петлюрою і лише потім до цього схилився член Директорії **Андрій Мазаренко**. Решта ж членів Директорії **Ф. Швець** і **О. Андрієвський** до цього не приєдналися та не дали згоди на демісію уряду **Остапенка**, і так само не підписали листи затвердження уряду **Б. Мартоса**, **Мазени** і т. д.

Виходило, що Петлюра пішов на державну авантюру.

5 і 6-го квітня йшли наради в бльоку партій: самостійників (у. н. п.), нар.-республіканців і соц.-федералістів, котрі поставилися проти уряду та його платформи. По закінченню наради мене відвідала делегація бльоку та заявила, що названі партії проти миру з большевиками і висловлюють повну згоду на мир з Польщею.

Така позиція одного й другого бльоку ще більше утворювала мою думку про негайний мир з Польщею і боротьбу з большевиками, тим більш, що ситуація була зо-

всім ясна, що до соціалістичного бльоку (соц.-рев. і соц.-демокр.), котрий від Кам'янецького перевороту стояв цілковито на радянській плятформі і мав тепер за собою С. Петлюру.

Настрій в армії при перших чутках про соціалістичний уряд і мир з більшовиками страшенно упав. Майже скрізь й всюди говорилося про зраду у верхах. Старші старшини запитували мене чи дійсно правда, що й я згоджуюся на мир з більшовиками... Були і такі, що погрожували недвозначно на випадок миру. Ще гіршим ставав настрій для кожного свіжо прибувшого в столицю України—Рівне. Тут був повний кошмар. Росташований державний центр з безліччю урядовців різних міністерств, маючих величезні штати, з жінками, з дітьми, що заповнювали безконечно—довгі потяги, а в сумі, по кількості душ складали число приблизно у військовий корпус піхоти з артилерією, кіннотою і инш. технічними частинами,—буквально переповнив місто, зробив не столицю, а ярмарок, переповнив всі місця й містечка розваг і... публичних сходин. Гульня, кидання направо і наліво державного гроша, йшло без перерви день і ніч... Ресторани, кав'ярні, їдальні, паштетні,—були повні по береги, не могли прогудувати всеї орави. Рівне було правдивим Содомом!.. Не було дня, щоб не відбувалося не менш десятка вистав з алькогольними напоями, обов'язково, не було дня, щоб не сталося пари десятків скандалів у місті, не було ночі, щоб не то урядовці, але директора департаментів, а то й віц-міністр не заночував п'яний в комендатурі міста, або не оскандалився ще в більш непристойний спосіб!..

І це тоді, коли тут-же, в відлеглості якоїсь сотні верст йшла боротьба з ворогом, який ішов знищити навіть ім'я України, де річкою лилася кров, де конали й умирали люде, звідки привозили до Рівного ранених лицарів сотнями, а що-дня по вулицям столиці тягнулися довгі похоронні процесії.

Хіба це не був баль під час чуми?! Хіба не цей Содом деморалізував військо? Як міг стояти міцно фронт, маючи за стіною такий державний центр?! Чи міг цей центр дати імпульс арміям до активного чину?!

Усі-ж мої благання перед **Петлюрою** про перенесення столиці з Рівного в инше місто, подальше від фронту, від бази армії, або відібрання від міністерств для потреб армії сотень міністерських автомобілів, в котрих роз'їзжало незчислиме нальотне птацтво, підозрілого походження й орієнтації, безліч жіноцтва—були горохом об стіну, голосом „вопіючого в пустині“... І виходило, що так повинно бути, бо на це воно й „столиця“ маленький український Париж.

8-го квітня прибула з Трипілля від отамана **Зеленого** делегація (**Мишук**, **Савченко** і **Добровольський**), з великими інформаціями про повстання на чолі з Зеленим, який захопив 24-го березня Трипілля, Канів, а потім перенісся в район Бобринська—Тараща, з 20-тисячним повстанчим військом.

От. Зелений писав: „**віддаюся під вашу високу команду і чекаю наказів. Зв'язок утримуватиму постійний лише з вами. Петлюра продав Україну більшовикам і раджу вам стерегтися його. З от. Соколовським я підтримую контакт та через нього йтимуть зв'язки до вас**“.

В деталях я установив з оповідань делегатів, що народ український, побачивши з чим прийшли більшовики, остаточно переконався в тому, що це є вороги і в масах розпочалася реакція, вилившася в повстання проти більшовиків.

10-го квітня більшовики прорвали фронт на лінії Житомир—Чуднів, захопили Житомир і змусили нас посунутися назад та повели на флангах—Коростень і Староконстянтинів—наступ, кидаючи на Коростень велику силу (7 дивізій піхоти) і на Староконстянтинів кінноту (4 полки) з дивізією піхоти, т. зв., **Таращанською**.

Але все це, в порівнянні з генеральним боєм в дню 11-го квітня уже не мало того значіння, якось відступило на задній план.

Як я вище сказав, **Петлюра** на 11 квітня скликав державну нараду, на котру прибули, окрім мене і начальника штабу Північної Армії генерала **В. Аганісва**: командуючий Галицькою армією полк. **Омельянович-Павленко** з помішником начальника штабу, командір корпусу Січових Стрільців **Коновалець**, Військовий Міністр **Сиротенко**—як представник Ради Міністрів; командуючий Холмською групою генерал **Осецький**, член Директорії **А. Макаренко**, начальник Генерального штабу генерал **Сінклер** і начальник Штабу Дієвої Армії—полковн. **Мельник**. Головував **Петлюра**.

По довших докладах про стан армій (фактично двох—Північної й Галицької) виявилось, що командуючий Галицькою армією полк. **Омельянович-Павленко** стояв за продовження війни з Польщею, а війну з більшовиками відкидав під формулою такою: „Північна Армія відходить на Галичину, більшовики з поляками нехай ломають голови один одному на Волині; в разі коли поляки поведуть наступ на Галичину—дві армії відходять на Карпати і обершись об гори, як запевнені тили, очікують відповідної ситуації для операцій“. З докладу було встановлено, що в розпорядженню **Омельяновича-Павленка** було загалом 140

тисяч війська і здатного до операцій 39 тисяч, з котрих на фронті було 29 тисяч, решта ж знаходилася по окружним командам без зброї, одягу й напів-голодна. Ним була перепроважена анкета в армії і дала такі результати: одна третина армії хтіла війни, щось біля одної третини рвалося до дому, мотивуючи стомленістю світовою війною, решта хтіла чобіт, одягу, харчів і т. іншого.

Я стояв за мир з Польщею й доводив, маючимися в Штабі нашої армії, документами, що генерал Галер перекидає з Франції 80-тисячну армію на наш західній фронт і ця армія, при тому, що ми майже всі сили тримасмо на большевицькому фронті, — зліквідус нас, бо ми будемо роздушені двома напіраючим ворожими арміями.

Крім цих військово — стратегічних міркувань, я висував ще й такі поважні політичні міркування: замирення з Польщею відчиняло нам двері в Європу, давало визнання нашої держави Антантою, виводило нас з того катастрофального положення оточених кругом ворогами, а саме головне, давало можливість заключення з Польщею, як політичного, так і військового-антибольшевицьк. союзу, а це знов таки збільшувало наші сили на фронті большевицько-московському, бо ми могли віддати цій справі усю енергію нації.

Разом з тим, мир з Польщею оздоровляюче вплинув би на усю націю і армію, усунув би психоз відірваності від усього світу, що творило в масах паничні настрої, а одночасова війна з комунізмом і капіталізмом полишала націю без певного ґрунту, відокремленою, безлічною, без ясного національно-політичного ідеалу і без спільників.

Це були аргументи мої особисті і моєї армії, які цілковито поділяв і блок згаданих вище партій: самостійників (у. н. п.), народніх республіканців і соціал-федералістів.

Військовий міністр **Сиротенко** склав коротку заяву в імені Ради Міністрів: „Кабинет стоїть за замирення з большевиками і війну з поляками, мотивуючи тим, що майже вся територія України зайнята большевиками, котрих, як факт, ми мусимо признати і краще найти спільну мову з **Раковським**, ніж з буржуазною Польщею“...

Начальник Генерального Штабу генерал **Сінклер**, по довгих та аргументованих виводах, цілковито ствердив слушність висунутої мною тези для найблизчого програму війни і розширив додатком: використання Галицької армії для війни з большевиками, тим більш, що і зброя, і одяг був у розпорядженню Північної армії, а що по обрахункам наших штабів (Штабу Північної і Дієвої ар-

мії) на протязі 2-х місяців Україна могла поставити 300-тисячну армію і до зими 1919 року ми моглиб стати на берегах Дніпра, там перебути зимову кампанію з тим, щоб на слідуючу весну перейти Дніпро й досягнути наших східніх границь.

Командуючий Холмською групою, генерал **Осецький** змалював тезу: „війна на заході, з поляками, до досягнення кордонів — Бугу та Сяну — й замирення на Сході“. А з доповіді генерала виникало, що по його першому наказу, за пару тижнів Холмська група може стати на берегах Буга; настрій серед волинського селянства антипольський і взагалі війна з Польщею є іграшкою.

Член Директорії, **А. Макаренко**, зробивши огляд міжнародного стану й підкресливши працю нашої Париської делегації на мировій конференції, зазначив, що от-от, не сьогодні—завтра, вона визнає Україну і тоді потечуть всі благодаті в формі реальної допомоги, яка виникатиме з факту визнання нас державою, і закінчив внеском: „обрахувати лише на свої сили і боротися на два фронти“.

Начальник Штабу Дієвої Армії полковник Мельник (галичанин) просто висловився за замирення з більшовиками і війну з Польщею до побідного кінця та в рожевих фарбах представив перспективи війни.

Командір Січового корпусу полковник Коновалець (галичанин) як і полк. Мельник, підтвердив тезу замирення з більшовиками та війну з Польщею.

Головний Отаман С. Петлюра, реасумуючи тези й погляди присутніх на державній нараді вказує, що більшість голосів за миром з більшовиками та за війну з Польщею і вносить пропозицію приступити до голосування.

Голосування дає такі результати: Міністр Сиротенко ген. Осецький, полк. Мельник, полк. Коновалець—за замирення з більшовиками й за війну з Польщею. Я, генерал Сінклер, генерал Агап'єв—за мир з Польщею і за війну з більшовиками. Полк. Омелянович-Павленко за війну з Польщею і тільки. Петлюра і А. Макаренко—утрималися від голосування.

Ясним стало, що Мартосівський більшовицько-соціалістичний уряд зробив своє діло і після таких результатів наради розпочне, а може вже й розпочав переговори з Раковським на предмет ліквідації України і я, оцінюючи ситуацію за дуже поважну, демонстративно, в знак протесту, покинув з начальником штабу ген. Агап'євим нараду в Здолбунові й тогож вечера скликав у Рівному Центральний Комітет партії Самостійників (У: Н. П.), членом якого я рахувався і представив результати історич-

ної державної наради в Здолбунові, 11 квітня 1919 року. Центральний Комітет, вислухавши доклад, не виніс жадного рішення що до справи миру з більшовиками і ограничився постановою, поразумітися в цій справі з партією соц.-федералістів та народніх-республіканців.

І хоч результати наради трималися в таємниці, але на протязі кількох годин, вістка про Здолбунівську нараду та скорий мир з більшовиками, облетіла всю тодішню, Україну, перенеслася в армію й викликала негативній настрій серед війська, здез'організувала націоналістичні елементи, викликала підозріння до команди і керуючих військовими операціями осіб,—одним словом, в найгіршому розумінню цього слова здеморалізувала стійки ряди 78-тисячної Північної армії.

Роспочалося дезертирство в армії, підюджуване есерівською агітацією, котра своєю демагогією просто більшовичила людей, ганблячи командний склад, штаби і т. д. Стійкі націоналістичні елементи почали кидати фронт і ватагами по кілька сот стали прориватися в запілля ворога. Катастрофа шибкими кроками зближалася до нас. Трагічний кінець був аж надто очевидним.

І поки партії нараджувалися, поки громили **Петлюру** в своїх органах за незаконний уряд і більшевицькі тенденції, лаяли **Мартоса**, **Мазепу**, **Сиротенку**, фронт посувався на захід, меншала територія України, більшовики збільшували свою агітацію в середині, підіймалися повстання—коло Дубна на чолі **Рикуном**, **Дермансько-Здовбицьке** з **Комаровим**. Уже в Рівному було чути вночі гарматні гукки зі сходу...

20-го квітня блок вищезгаданих партій (самостійники (у. н. п.), соц.-федералісти і нар.-республіканці) доручили мені меморандум на ім'я **С. Петлюри**, в якому домагалися: негайної демісії кабінету Мартоса і покликання уряду спасення України, протестуючи одночасно проти миру з більшовиками і т. ин.

Того-ж дня, через посланих ад'ютантів штабу, сотників **Оголенка** й **Шевелу**, було доручено меморандума **С. Петлюрі**, котрий, прочитавши меморандума за підписами Центральних Комітетів, розірвав цей історичний документ і, як азіят, гукнув посланцям: „нехай мені не перешкоджують в роботі! Я знаю, що роблю!...“

Коли прибули посланці й розказали про судьбу меморандума, жах охопив підписавших цей документ, а на обличчі було видно повний відчай та безвихідність зі склавшагося положення. Для кожного з них було ясним одне: катастрофа української державности, руїна і повний занепад.

В большевицькому таборі також не спали і потайки, через Шепетівку, на відтинку фронту **Коновальця**, до Києва проїхала делегація від партій с.-р. та с.-д. на переговори з **Раковським**, а тогож 20-го квітня при переході фронту під **Новоградом-Волинським** піймано панночку—курсистку, котра йшла до Голови Центр. Комітету партії с.-р.—**Анну Жуківську** з листом і словесними дорученнями від Центрального Комітету лівих с.-р. з Києва, в котрих була ясна нитка зв'язку с.-р. з большевиками.

Вночі з 21 на 22-го квітня большевики повели наступ на цілому фронті і потиснули нашу армію до самої **Шепетівки і Коростеня**, а **Новоград-Волинський** видібрали. Поляки в той-же день взяли станцію **Антонівку** в 20 верстах на захід від Сарн та стали перекидять через **Ковель** до **Володимира-Волинського** галеровські дивізії.

23-го квітня большевики повели наступ на Шепетівку з 6 год. ранку й в момент атаки на наш бік передався **Миргородський червоний полк**, заагітований нашими агентами силою в 3000 чел. зі зброєю, гарматами, кулеметами і кіньми.

С. Петлюра, ген. Осецький і Штаб Дієвої Армії зі свого боку робили все, щоб розбити і розшматувати Північну армію і зараз-же по Здолбунівській нараді звільнили начальника мого штабу ген. Агапієва в надії обеззброїти мене після усунення цього фахівця—штабовця, котрий хоч і був москалем, але віддався українській справі цілковито і працював день і ніч, майже буквально не зупиняючись ні на одну хвилину, та був неоцінимим чоловіком, здібним і високоталановитим старшиною генерального штабу, з великою ерудіцією та знанням свого діла, нерозлучним моїм помішником і радником в кожній військовій справі, чесним чоловіком і справедливим до своїх підлеглих.

І починаючи від ген. Агапієва, через відібрання з моєї підлеглисти великих інтендантських армійських складів та затримання в подачі одягу і узуття на фронт, на протязі більше двох тижнів, в той час, коли в боях на болотах, що дня потрібувалися тисячі нових чобіт, жупанів, сорочок і т. д. для поповнення; через відбирання цілих гарматних бригад і полків піхоти та кінноти в своє безпосереднє розпорядження; через командування нами, штабом Північної Армії, як сотений командує четою, — Петлюра поставив собі за ціль спаралізувати ініціативу мого штабу, добитися поразки, а тоді Мартос і Мазепа легко доконалиб свого діла — миру з большевиками.

Річ зрозуміла, що Петлюру, який мав до безкритичної розпорядимости тільки **Коновальця** з **Беньом** (разом

мали війська близько 3000 чоловік) — моя непримирима позиція над питанням миру з більшевиками лякала його і от тому-то потрібно було мене за всяку ціну обезброїти, розпорошивши сильну Північну армію.

До чого був безумний план миру з більшевиками варто згадати слідує: більшовики, котрі онанували майже всю Україну, які йшли зі смолоскипом світової революції на Європу й ніяких розмов не хотіли чути про Українську Державу, називаючи цілий наш табір „бандитами“, направо й на ліво грабили, вбивали во ім'я III Інтернаціоналу і „рабоче-крістьянської власті“, — цілковито негували національне українське питання, і за одне ім'я „українець“ розстрілювали як „бандита“, земельне-ж питання, основу нашої державності, вирішали згідно комуністичному ключу, направо й наліво грабили українські селянські маси, церкву, школи і наші культурні здобутки нищили остаточно. В цей час Петлюра й Мартос, натянувши фігові листочки, схилялися перед червоними катами, готові були за прощення „невільних“ гріхів і теплі посад у Раковського, віддати нас всіх в пащеку цьому червоному Молоху, зрезинувати з суверенності України. Знов розпочиналася трагі-комедія миру з більшевиками, який було запропоновано більшевикам ще з Києва Головою Директорії — В. Винниченком, а який у наслідок дав розстріл більшевиками нашої мирової делегації. Але це для Петлюри з Мартосом не існувало і нічому їх не навчило; Червона Москва заслонила в їх вузькокобих соціалістичних головах Самостійну Селянську Українську Державу.

В ніч з 24 на 25-го квітня в Центральному Комітеті української партії Самостійників (У. Н. П.) з моєю участю було постановлено: доконати державного перевороту, усунувши С. Петлюру, як Головного Отамана і члена Директорії, А. Макаренка — як члена Директорії.

Третій член Директорії О. Андрієвський був членом партії Самостійників (У. Н. П.) і мусів скоритися постанові Центрального Комітету.

Четвертий член Директорії — Ф. Швець був у Станіславові і в рахубу не приймався. Мандат на переворот було дано мені, як командуючому Північною армією. При мені дорадчим органом залишалася президія Центрального Комітету в складі: Голови Центр. Комітету Самостійників (У. Н. П.) — інженера Олександра Макаренка, члена Ц. К. — інженера Симонова і секретаря партії — Йосипа Мацюка. Що до інших партій, то соц.-федералісти і народ-республіканці мали співрацювати в справі перевороту.

На день 25-го квітня 1919 року Північна Армія займала такий фронт: **Коростень** (10 верст на Схід) — **Новоград-Волинський** — (5 верст на захід) — **Баранівка** — (10 верст на схід) — **Положжя** — (3-х денний бій і перехід з рук в руки) — **Старокопистинів** — (в руках большевиків) — **Прокірів** (в руках большевиків). Загально беручи, армія нараховувала 78 тисяч 129 чоловік, з поділом на 3 корпуси і спеціальні полки та куріні, (які не входили в склад корпусів) з дивізії кінноти і т. п. Майже 55 % всього складу армії було на фронті, решта була в стадії формування, в загальному резерві, кадрах, спеціальних частинах, вартівних і т. п.

Матер'яльний стан армії складався: з 16 аеропланів, 6 бронепотягів, 5 автопанцерок, 25 гармат—6-дюймових, 20 гармат 42-лінейних, 12 гармат 48-лінейних і 80 гармат 3-х дюймових. Окрім того на ремонтній фабриці що дня одремонтнувалося 3 гармати наново. Кулеметів — поверх 2000 штук. Гарматних набоїв по базам: Клевань, Луцьк, Дубно, Золочев, Красне, Броди — поверх 1 мільйона різних калібрів. Набоїв рушничних в одній Клеванській базі було 28 мільйонів, а загалом—поверх 60 мільйонів. Коней 22 тисячі (працювало 11 ремонтних комісій).

З одягу на протязі 2-х місяців пошито було 126 тисяч жупанів, френчів і штанів; в магазинах армійських було з мільйони старих московських шинелів, котрі перероблялися для війська (з 2-х шинелів одна шинеля). На протязі 3-х місяців пошито було для армії 65 тисяч чобіт і черевиків. Одних шоломів залізних було 40 вагонів! Цукру біля 2000 вагонів. На ремонтних фабриках кулеметних, рушничних щоденно десятками і сотнями штук випускалася зреперована зброя. Працювало 15 великих постійних шпиталів на 2.700 чолов. хорих і ранених; Судова Управа і 6 полевих судів.

Урухомлено три величезних друкарні, які викидали щодня мільйони аркушів друкованого слова — наказів, штатів, статутів військових, відозв, армійську газету „Вільна Україна“ і т. ин. І, нарешті, на чолі армії стояв нормальний армійський штаб при 5-х офіцерах російського генерального штабу зо всіма відділами та нормально-функціонуючим інтенданством, з польовою скарбницею і готівкою в 120 мільйонів карбованців, — от коротенько загальний склад, робота, матер'яльний і технічний стан Північної армії, котра, фактично, була мною зав'язана в Козятині на Київщині в ніч з 16 на 17-го листопада 1918 року з 33-х козаків охоронників залізниці та одного старшини. .

Виросла з блискавичною швидкістю в кількадесят

тисячну масу була розбита в житомирських боях з німцями в дні 6, 7 і 8-го грудня 1918 року; розпалася в наслідок деморалізації під напором большевицької агітації в пам'ятні та критичні дні на польсько-большевицьких фронтах в часі 28/I—12/II 1919 року, і знов, після тяжкої й впертої праці найкращих синів нашої Батьківщини і найвірніших та чесних і відданих моїх співробітників, на день 25-го квітня 1919 року, Північна армія мала такий вигляд і здібна була до боротьби з московськими большевиками, а Київ, як столиця України, Сивий Дніпро, були святим Ієрусалимом, дійти до котрих кожен з них вільно присягав та боровся, як лев.

Зараз-же по закінченню наради Ц. К. Самостійників, я скликав штабну нараду з близьких мені та довірочних людей. Прийнято було такий плян: щоб не препиняти боротьби на большевицькому фронті і взагалі не втягувати армії у внутрішню справу перевороту, що моглаб привести до ослаблення бойового стану армії на фронті, та цим дати можливість до посунення ворога,—ограничитися до користування штабовими частинами і переворот закінчити скоро, на короткому ударі.

Виконання такого пляну представлялося дуже легким ще тому, що противники — Петлюра і соціалістичний кабінет не мали в своєму розпорядженні війська, а на однопідмці полковника Коновальця і Омеляновича-Павленка, як командуючого Галицькою армією, надія була дуже мала і хоч би вони щось проти зважилися робити, по нашому розрахунку булоб запізно. Весь технічний плян підготовки до перевороту було покладено на начальника штабу генерала Агапієва. Переворот призначено було в ніч з 30 квітня на перше травня.

26-го квітня рано від Петлюри, зі Здолбунова, я отримав телеграму, в якій Головний Отаман наказував мені виїхати на фронт під Коростень і особисто керувати операціями, бо, мовляв, „командуючий 1-м корпусом генерал Ярошевич ні до чого не годиться“.

Це вже мене зовсім обурило і я, покликавши до себе начальника штабу ген. Агапієва показав йому телеграму. Той розвів руками. Для нього, як для старого штабового офіцера генерального штабу, було дивом, як може старший чи Головнокомандуючий вказувати де під час операцій має знаходитися командуючий армією і, по довгому намислі, Агапієв сказав: „це „ідіотство“; раджу вам не їхати з Рівного, бо Петлюра в час вашої відсутности тут, в Рівному, хоче щось зробити“...

Для мене ще в більшій мірі такий наказ Петлюри був підозрілим, тим більше, що працюючи з Петлюрою

півроку, я не мав подібного прецеденсу що до вказівок, а коли було потрібно я, правда, особисто керував операціями, десятки раз був в огні, на передових лініях, але цього мені ніхто не смів диктувати. Що-ж до особи генерала **Ярошевича**, то окрім похвал нічого більш не прихотилося йому висловлювати. Цей старий генерал генерального штабу в боях був правдивим лицарем мужний і спокійний в самих тяжких моментах і невдачах, так само, як і полковник **Пузицький**, командуючий 51-ю дивізією. Цих два вояки були завше гордістю Північної армії і в боях під Коростенєм не потрібувалося, само собою розуміється, могой особистого керування операціями.

Отже, я вирішив не виїздити на фронт і всю добу працював в штабі, роблячи усі заходи до посилки резервів на фронт, зброї, набоїв, харчів і т. ин., добре розраховуючи, що большевики, довідавшись про переворот, попробують атакувати нас — це одне, а друге, що по закінченню перевороту ситуація моментально мусить змінитися і в опанованому мною рухові антибольшевицькому і національному ми мусимо піти вперед.

27-го квітня рано наказ з 26-го квітня Петлюра знов повторив дослівно, вже в тоні суворому наказуючи мені виїхати на фронт.

Це вже до решти вичерпало мою рівновагу і я, отримавши наказа по телеграфу, вже без роздумувань порішив не їхати з Рівного, та ще зі здвоєною силою почав продовжувати працю по зміцненню фронту.

Того-ж дня командуючий 51-ю дивізією полк. **Пузицький** викликав мене до простого дроту і розповів цілу історію приготовленого його агентами плану переходу на наш бік большевицької 2-ої пішої Волинської дивізії, що мав наступити 29 квітня. Під вечір полк. **Пузицький** знов покликав мене до дроту і доложив про перебіг майже офіційальних переговорів команди большевицької дивізії з делегатами 51-ої дивізії і просив приїхати на одну годину в штаб дивізії.

Вночі з 27-го на 28-е, я, нарадившись з начальником штабу про підготовку до перевороту, вирішив виїхати в штаб 51-ої дивізії раненько на розсвіті.

28-го квітня я був в штабі 51-ої дивізії у полковника **Пузицького** під Новоград-Волинським де остаточно з'ясував положення з переходом большевиків на наш бік і вислухав наших агентів-делегатів, котрі при мені повернулися зі зустрічі з делегатами большевицькими.

Перехід большевицької дивізії на наш бік давав нам блискучі перспективи програву і удару на Житомир—Бер-

дичів і заломання большевицького фронту, а при назрівачючих внутрішніх змінах, це як раз нам дуже було потрібно і, беручи увесь плян, який я поставив, прийнявши мандат на переверот: а) негайне замирення з Польщею; б) обудження громадянства, з летаргічного сну під сіренами псевдо-соціалістів а, правдивіше, большевиків, до боротьби з найзидником-большевиком москалем і об'єднання в одній руці війська і т. п. і т. п., — безумовно був правильним, мав дати успіх, перемогу і урятування від краху Української Держави.

Перед від'їздом назад до Рівного, я відвідав передові застави дивізії і тут на одній, в момент мого появилення, з вартової сторожі привели козаки панночку, котра перейшла лінію фронту і була затримана вартою. На запитання куди вона йде, панночка крутила відповіддю і разказала, що втікає від большевиків, то знов що йде до своїх родичів до Дубна, то просто сміялася... Як називається — була відповідь: **Віра Синіцька**, з Київів, курсистка історико-філософського факультету Київських жіночих курсів. І тільки.

На мій погляд, тип цієї панночки був дуже підозрілий, особливо підозрілим було її заховання: молода дівчина ловила кожне слово, сказане ким-небудь з мого оточення, допитувалася хто я такий і т. ин. А в руському, злегка почервонілому від веснянок молодому обличчю (було їй літ 19—22), чорних очах, було щось таке, що нагадувало мені тип революціонерки, чи большевички (таких я багато зустрічав в Київському „Советі Солдатських і робочих депутатів“ в 1917 році), а розв'язність ще зміцнювала це підозріння.

Одїжаючи до Рівного, я забрав цю псевдо-Синіцьку до Рівного, посадивши в автомобілі перед собою і попередивши своїх ад'ютантів пильно слідкувати за її рухами.

По дорозі мнима Синіцька по черзі запитавши про те, чи не знаю я Аркадія Степаненка, **Чайківського і полков. Коновальця** і почувши від мене запевнюючі твердження, що так, я не тільки знаю, але що це мої друзі і добре, що так сталося, що я везу їх знайому, — повірила і сказала: „ви мені (я не знаю, як вас називати) допоможете з ними побачитись?“ Розуміється, відповідь була стверджуюча прохання Синіцької.

Тут ще більше — не то підозрілим, а просто зрозумілим стало, що панночка йде з Києва до Аркадія Степаненка (лівого с.-р.), Чайківського (лівого с.-р.), полковника Коновальця (голосувавшого 11-го квітня в Здолбунові за мир з большевиками, а 4-го квітня намовлявшого мене до цього) і що там, в соціалістичному кабінеті провадиться обмін листуванням з Київом большевицьким.

В решті-решт, Синіцька, після моїх перехресних запитань і ріжних приобіцянок призналася (але не зовсім), що вона послана до есерів і Коновальця з Києва від „Центрального Комітету Боротьбістів“.

Прибувши до Рівного я передав панночку С. в безпосереднє розпорядження начальнику штаба ген. Агапієву з дорученням, довідатися від С. правдивості її місії і сам направився до свого вагону—штабу.

По дорозі мене зустрів ад'ютант військового міністра Сиротенка і в дуже чемній формі передав прохання міністра зайти до нього в один з потягів, стоявших тоді на станції Рівне, або, коли я зтомлений подорожю, то міністр Сиротенко особисто одвідає мене „по дуже важних справах“—попереджував ад'ютант.

Небувала чемність міністра і лагідність по відношенню до мене, тим більш субординація, звичайно, не дозволили мені нічого іншого відповісти, що за кілька хвилин буду у міністра. На прощання ад'ютант пригадав, що і начальника штаба ген. Агапієва я мав запросити з собою до міністра.

В вагоні-штабі, де я наскоро передягався з дорожнього убрання в парадне, я довідався зі слів моїх штабовців, що до Рівного в часі моєї відсутности приїздив Петлюра зі Здолбунова, їздив до міста, викликав до себе міністра Сиротенка і командуючого дивізією полк. Купрійчука.

В 30 хвилин по приїзді, я з ген. Агапієвим сиділи у міністра Сиротенка, дуже ввічливо нас зустрівшого і з хвилюванням в голосі. А ще за півхвилини, Сиротенко вийняв з портфеля два папери, друкованих на машинці і, підносячи нам, сказав: „сьогодня викликав мене до себе Головний Отаман Петлюра і просив мене передати вам оці накази, та щоб ви, негайно здавши фронт і штаб, відправились до нього в Здолбунів, і то негайно, зараз-же. Я за кілька хвилин мушу повідомити його про здачу“. Потім Сиротенко повернувся, вийшов, і за кілька секунд увійшов з сусіднього купе в супроводі двох старшин, яких одрекомендував: „генерал Желіховський, командуючий Північною армією і генерал N начальник штабу Армії—ваші наставники“.

Я і ген. Агапієв привіталися з увійшовшими, сіли і прочитали доручені накази. Наказ до мене звучав так: „Головний Отаман військ Української Народньої Республіки. 28 квітня 1919 року, Ч. 756. Діста Армія. До Командуючого Північною Армією Отамана Осілка. Наказується Вам негайно здати Північну Армію генералу Желіховському і

відиравитися в моє розпорядження. Головний Отаман Петлюра“.

Наказ до начальника Штабу ген. Агапієва був в такій же редакції про передачу Штаба армії генералу Н.

Я почав доводити Сиротенкові, що так, зараз-же, зда ти ні армії, ні штаба не можна, а для цього потрібен час хоч двох, трьох день; я хочу попроситися з армією, а саме головне, що треба мати на увазі передачу матеріального стану армії, зазнайомити нових людей з фронтом, ввести в курс діла і т. ин., але Сиротенко і чути не хотів, бо мовляв, **самі розумієте, що я виконую наказ Головного Отамана, котрий мені наказав придивитися за передачею і то негайно“.**

— Ну, а як ви думаєте, пане міністре, я повинен віддати наказа по Армії що я відхожу і попроситися з воцтвом?—запитав я Сиротенка.

„Ні!“—була відповідь.—„Цього робити не треба! А так, просто, нехай собі начальники штабів передадуть діла, от і все. А ви зараз-же їдьте до Здолбунова“...

На цьому розмова з Сиротенком покінчилась і я, з ген. Агапієвим, вийшли з вагону в товаристві генерала Желіховського і ген. Н., направляючись до штабу армії.

Картина для мене стала ясна: Петлюра постановив усунути нас, як не згодних на мир з большевиками і признаючи ген. Желіховського, як чоловіка близького до був. військового міністра Жуківського (лівого есера) цим самим підпорядковував Північну Армію напівкомуністичному кабінетові Мазепи-Мартоса-Аркадія Степаненка,—ліквідував національно-усвідомлений самостійницький центр. Решта національних борців розбіжиться по усіх усядах, і тоді наступить той бажаний для наших соціалістів „мир“ з єдиновірними і неділимими соціалістами-большевиками. Далі, ясно було, що большевики, не признаючи жадної України, а тим більше самостійної, ліквідувать нашу державність і знов наступить „єдина невідліма Росія“, в'язниця народів, а український народ, закований в кайдани нового ката, змусять знов своїм добром та багатством, своїми кістками та кров'ю будувати „моць великої Росії“. На це ні я, ні мої однопумці, погодитись не могли.

Однаке, трагічність ситуації ускладнювалася тим, що Петлюру, на котрого зверталися очі українського народу, ми, свідомі своєї національної мети, власними руками висунули на чоло визвольного руху вірили майже безкритично в його витривалість і розумну лінію в боротьбі за незалежну Україну.

Во ім'я отієї віри в його відданість нашій справі, я кілька разів спасав його від смерті. Тепер же він нагло зраджував не нам, самостійникам, а Україні, поставив свої партійні (Петлюра соц.-демократ) інтереси вище інтересів українського народу і його державности і ставши на шлях ліквідації її по рецепту соціалістів,—одним росчерком пера сказав своє останнє слово. А слово це було отим цвяхом, що забивається в домовину при спусканні людини в могилу, скрипучий, глухой, відгук замершої істоти...

Залишивши ген. Желіховського в кабінеті начальника штабу з ген. Агапівим, я вийшов з вагону. Кров вдарилася до голови, розбігаючись по всьому тілу гарячими струмочками; мозок інтензивно працював; проносилися блискавицями думка за думкою, перехрещувалися, на хвилину зупинялися і знов крутилися коло одного і того ж твердження:—**Петлюра** ліквідатор нашої державности; все пропало і загублено безповоротно.

Підходячи до вагону де я мешкав, я зупинився. Передо мною стояв вартовий козак і, витягнувшись струнко віддав пошаку. Я глянув на нього. Пеначе вулькан, що довго бурлив там десь глибоко, глибоко, зірвав нарешті міцний кам'яний масив тяжкої поверхні і одразу раптово гуцнув, кинув одну-дві хмари диму і, заревівши, полив гарячу темно-сіру лаву,—так раптово закипіло, прилягло і стиснуло під серцем, зворушило цілу істоту, потемніло в очах, і рясний дощ полився... А вояцтво, а вся моя праця, від найменшої ниточки до створення такого велетня, незчисленні бої, стільки офір і змагань, безконечна взаємна пошана і довір'я до армії і, навпаки, армії до мене, наш високий ідеал—велика, неп'длегла Україна,—все, все до щенту зруйнується безумцями, утопістами, зраджуючими святим ідеалам своїх батьків, майбутности своїх нащадків!..

Увійшовши до вагону, я машинально заходив взад і вперед, обмірковуючи плян дальнішого поступовання.

По короткому наміслі, сів коло стола і на чистому папері написав: „Брати!“ Потім позвонив на особистого ад'ютанта і віддав наказу приготувати два моїх легких автомобілі з запасом бензини і попросити начальника штабу генерала Агапєва до мене. Як тільки ад'ютант вийшов, я піднявся і вийшов з вагону, направляючись в „Центральний Комітет української партії самостійників (у. н. п.) де застав голову — інженера Олександра Макарєнка, члена-інженера Симонова і полк. Гемпеля, члена партії і коменданта міста Рівного.

Було 9 год. вечера. Я попросив скликати Центральний Комітет та в коротких словах представив зібраним-

ся цілу справу, закінчивши таким внеском: „Петлюра ліквідує Україну; з цього всього є вибір — або цілковито ретіруватись і то як найскоріше—тоді Центральний Комітет мусить залишити границі України в цілях безпеки—бо я, після цього вирішення, не поїду до Петлюри і виїду за кордон, або, стоячи на попередній постанові спасення України, доконати перевороту, правда з дуже сумнівними даними що до успіху, бо противники вже перехопили ініціативу, напавши на нас, а ми опинилися в позиції обороняючогося. Коли западе рішення перше, я віддаю в розпорядження Центрального Комітету автомобілі, охорону і т. ин., бо залишатися в Рівному після мого від'їзду рахував би більш ніж ризиковним“. Коли я закінчив останні слова, гробова тиша запанувала серед присутніх. Видно було, як кожен був перейнятий ставшимся і думка про ліквідацію української державності Петлюрою, потрясла цих старих політичних робітників, впробованих в боротьбі вождів і привела до тупика. На обличчі кожного з них можна було прочитати, як силкувалися ці люди знайти вихід зі становища, в якому опинилася Україна.

Першим промовив інженер Симонів. Він почав так: „нам, самостійникам, положившим в боротьбі за невідступність України стільки сил, віддавши за Батьківщину стільки людей і силу спленну наших членів, а тепер, коли заміряється на руйну української державності, хіба ми можемо до цього приложити руку, заховуючи якусь нейтральність. **Переворот доконати треба і колиб навіть була невдача, цим ми ясно підкреслимо, що ми все зробили для урятування Батьківщини, більше: нехай український народ знає, що ми не приложили рук до ліквідації Української Держави, а боролися скільки могли і як могли за її урятування**“.

Після інженера Симонова говорив секретар партії Йосип Мацюк, котрий ще більш розширив виголошене п. Симоновим і наприкінці додав: „Кидати і утікати ми не можемо. Я стою за переворот!“ Голова партії інженер О. Макаренко підтвердив теж саме. **Всі були однодушні. Виконання перевороту було знов підтверджено і покладено на мене.**

Повернувшись до себе, я застав нач. штабу ген. Всеволода Миколаєвича Аганієва, поінформував про постанову Центр. Комітету самостійників (у. н. п.) і зараз же ми сіли за виготовлення плану перевороту.

В 23-ій годині ночі план був готовий і викликаним на ту годину учасникам перевороту було дано наказ при такій диспозиції: „сотникові Гризло з кінною сотнею в 92 чоловіка (це була штабна сотня з'організована з б. лейб-

гвардійців царської армії) 2 год. ночі нагло напасти на станцію Здолбунів і заарештувати С. Петлюру; політичному відділові, в ту саму годину заарештувати кабінет міністрів; Галицькому полкові ростишуватися на станції в повній бойовій готовності і бути в мойому розпорядженню; 2 бронепотягам бути готовими до маршу; кінній сотні на чолі з сотником Легіном утримувати рух в місті; Луцькому полк. в 6 год. ранку відправитися на фронт під Коростень в резерв 1-го корпусу!

На обличчях учасників і в розмові видно було радісний настрій, а полковник Тихий, командір Галицького полку, просив дозволити по закінченню перевороту розвернути полк в дивізію. Всім усміхався крутий поворот до ліпшого, урятовання Батьківщини підбадьорувало, змушувало з більшою силою працювати.

В 1 годині ночі, згідно наказу і військовим регулямінам, сотник Гризло доніс, що сотня виступила на Здолбунів. В 2 год. ночі Галицький піший полк, котрий мав під багнетами 2900 чоловік, зайняв станцію і тут ростишувався. В 3 год. політичний відділ доніс про арешт кабінету міністрів, окрім міністра освіти Крушельницького і ще де-кого. Міністри: прем'єр **Б. Мартос**, міністр внутрішніх справ **Ісаак Мазепа**, міністр військових справ **Сиротенко**, міністр справедливості **Левницький** і ин. були арештовані; разом з ними арештовано есерів з Аркадієм Степаненком на чолі.

В 3 год. 20 хв. було послано бронепотяга до Здолбунова на розвідку, бо від сотника Гризла не було жадних відомостей про арешт Петлюри. Нарешті розвидніло. Настав день 29 квітня, ясний, теплий. Чутка, що щось сталось в штабі, вміть облетіла місто, гарнізон і установи столиці. Одначе, ніхто толком нічого не знав і тільки військові патрулі, роз'їздивші по місті давали публиці зрозуміти, що сталось поважне.

В 7 год. ранку повернувся бронепотяг з сотником Гризлом, котрий доклав, що арештувати Петлюру не вдалося з тих причин, що коли сотня прибула до Здолбунова, то натрапила на міцно обставлений двірець, а потяг Петлюри по зближенню сотні до двірця одійшов до Дубна, а коли сотня увійшла, не говорячи нікому про місію, яка була на неї положена, два баталіони піхоти хотіли сотню обеззброїти і він примушений був вивести сотню зі Здолбунова.

Комендант потяга сотник Янчевський докладав, що його бронепотяг зустріли два бронепотяга Петлюри і вступили в переговори, намовляючи покинути братовбивчу війну і полагодити цей конфлікт миром.

Тоді віддано було наказа в 8 год. ранку Галицькому полкові на чолі з дуже хоробрим підполковником Білоусом відправитися до Здолбунова, зайняти станцію, а Петлюру арештувати.

В цілях інформаційних, по радіотелеграфу було передано мною урядові галицькому в Станіславів проставшеся в столиці і просив Президента З. У. О. Н. Р. не вмішуватися в нашу справу.

По армії віддано наказа про стійкість і непорушний опір ворогу-большевику, разом з тим інформуючи, що тимчасово владу я взяв в свої руки, а Петлюра і соціалістично-большевицький уряд, котрі вели до загибелі нашої державності, усунуті.

В 9 год. ранку я підписав призначення п. Євгену Архипенкові на Комісара по цивільним справам по представленню Центр. Комітету партії самостійників (у. н. п.) яко лідерові кооперуючої з партією самостійників, української народньо-республіканської партії.

Разом з тим, висунуто було дипломатичну місію на чолі з п. Льонг'їном Цегельським, котра мала виїхати через польський фронт до Варшави з метою заключення перемир'я з Польщею. З цього приводу почалися міжпартійні наради поміж самостійниками, народньо-республіканцями і соц.-федералістами.

В 10 годин виїшов спеціальний випуск армійської газети „Вільна Україна“ де виїшли перші накази і відозви до армії, Губерніяльних, Повітових, Волосних, Земських і Народніх Управ, до урядовців, селянства і т. д.

НАКАЗ Ч. 1.

**По Військам Української Народньої Республіки.
Всім, Всім, Всім!!**

Козаки і Старшини! Не вспів народ Український скинути гетьманське ярмо, як на нас насунув новий ворог, Московські большевики з наймитами латишами та китаїцями. За допомогою цих наймитів, грошей та зрадників нашого народу, які сиділи в штабах нашої армії, Московські большевики захопили в свої руки майже всю Україну, зараз знущаються над нашим народом, та грабують його. Тільки одна Волинь лишилась в руках нашого війська, яке зрозуміло, що то за большевики і обурене повело наступ та підійшло під самий Київ, але в той час як раз на Волинь перейшов і штаб дієвої армії, який здав всю територію Московським большевикам і мусів тікати під захист мій і Ваш. До тогож ще Головний Отаман Пе-

Петлюра покликав нове правительство з людей, які стояли за те, аби було скасовано цей фронт, в той час, коли по всій Україні іде повстання проти тих, що за допомогою латишів та китайців обдирають Український народ. От те нове правительство, бажаючи скасувати цей фронт, почало свою руйнуючу роботу, про що Ви довідаєтесь з тих документів, які будуть оголошені. Щоб як скоріше розложити війська, забрали в свої руки всі інтендантські припаси і нічого не видавали для цього Північного фронту по десять день, а вірні сини селян, голодні, обірвані і босі пухли в Коростенських болотах, алеж ішли в бій і клали своє життя за долю України, за лад і спокій, за свою власну землю, за право бути господарем в своїй хатині.

Все те що я зробив укупі з Вами, з того часу як скинули гетьмана Скоропадського, стало руйнуватися і вже не довго був той час, коли нас відрізали би з усіх боків, дякуючи цьому.

Я написав лист Головному Отаману Петлюрі, аби зрадники були усунені і покарані. Головний Отаман Петлюра, замість того, щоб послухати моєї поради, почав слухатися зрадників і у відповідь на мій лист прислав замість мене Російського генерала Желіховського.

Бачучи, що я не зможу зовсім прогнати ворогів за межі Волині, не зможу подати руки тим, що повстали проти наших гнобителів, я рішив сам знищити зраду щоб не даром лилася Ваша кров, щоб не даром лились сльози вдов і сиріт, тих що полягли за волю України і право бути господарем в своїй хаті, тому я сьогодні усунув зрадницьке Правительство і Головне Командування і вступив в командування всіма озброєними силами Наддніпрянської України.

Я твердо вірю, що Ви не зрадите тому ділу, за яке полягло багато Ваших товаришів по зброї.

Наказую Вам козаки і старшини твердо і непохитно стояти на фронті й усюди виконувати всі мої накази.

Більше немає зрадників, ніхто не буде шкодити нам і ми скоро тепер підемо вперед, подамо руку тим братам нашим, що повстали по той бік фронту, проженемо ворога з нашого краю і запанує воля, лад та спокій у нас на Україні і Ви всі козаки розійдетеся по домівкам працювати на своїй власній землі, яку Ви заслужили одержати. Ті хто згине в цю боротьбу—хай пером земля їм, а дітям їх щастя.

Ще раз нагадую Вам, старшини і козаки, твердо держіть Ваші рушниці і стійте де накажу Вам.

Всіх хто задумає противитися і невиконувати моїх наказів, рахуватиму зрадниками народу і каратиму по законам військового часу.

Головнокомандуючий всіма озброєними силами Наддніпрянської Народньої Республіки Отаман Оскілко.

29-го квітня 1919 року. Дано в м. Рівному. Наказ цей прочитати в сотнях, батареях і командах.

До Українського Республіканського війська.

КОЗАКИ! Від самого початку боротьби нашої з большевиками москвинами, від самого виступу в Київ почавши, до штабу дієвої армії вступили зрадники, які провадили свою кайнову працю, обезсилювали наш опір.

Через хиби і зраду в Штабі вищого Командування, ми крок за кроком утратили нашу землю, віддали майже без бою лівобережну Україну, Київ, Козятин, Винницю, Жмеринку, Проскурів, Кам'янець, залишився самий кут Волині й той мусіло здати через зраду. Я перехопив листування Генерал-Квартирмейстера Штабу дієвої армії Капустянецького з большевиками, з якого ясна стала вся кайнова работа зрадників предателів рідної Країни, але зрадник, арештований мною, був звільнений Штабом дієвої армії.

Тим часом де-які також зрадники, або збаламучені люди, влізли в інформаційне бюро, що при Директорії, проникли скрізь, в війська, в села, в міста й провадили провокаційні виступи місцевих большевиків, лякали їми й фальшивими інформаціями Уряд і Директорію, оточили їх зо всіх боків своїми людьми, що було тим легше, що Директорія, вірючи їм, необережно видавала величезні гроші фальшивим інформаторам. Отжеж за народні криваві гроші провадилась руїна держави.

Всі ці зайди досягли свої цілі. Останній Уряд з членами Директорії Петлюрою і Макаренком против протестів членів Директорії Андрієвського і Петрушевича, які непохитно стояли і стоять на ґрунті незалежності України, вирішили ввійти в згоду з большевиками і зрадниками повстанцями против власного народу-лівими соціалістами революціонерами й незалежними соціал-демократами.

Сліпі люде хотіли допомогти завести у нас на Україні совіти, з усім цим, що вони дали вже народу Московському: з нечуванням катуванням і грабуванням селян і всіх інших громадян.

І це все в той час, коли навіть в Московщині мука народня стала нестерпимою, коли селяне в Московщині постали проти влади Леніна і Троцького, проти самої ко-

роткої влади в світі, проти купки чужинців, які спираючись на наємних китайців, латишів і венгрів, до щенту зруйнували весь добробут Московщини.

В той час, коли примушені нечуваними жорстокостями до війни з нами Московські совдепські війська почали передаватися на наш бік, щоб вкупі з нами визволити з під кормиги чужинців Україну і Московщину.

К о з а к и! На перешкоді цим зрадникам стояв я, який бився попліч з вами з самого початку повстання проти гетьмана.

На мої перестороги й поради, що я давав Головному Отаманові Петлюрі на словах і на письмі, не тільки не зважали, а навпаки, призначили наді мною й моїм штабом слідство обвинувачуючи нас в невиконанні наказів.

Нарешті був виданий наказ про усунення мене і вірних Україні людей від командування й призначив на наше місце старорежимників, людей зі штабу Отамана Жуківського, того самого Жуківського що вкупі з Голубовичем і иншими в свій час спровокували німців посадити нам гетьмана й розігнати Центральну Раду, з того самого штабу, який брав участь в Кам'янецькому повстанні проти Директорії.

Козаки, вірні товариші в боях, чи мав я право мовчки бачити останню руїну України.

Ні, я мусив сам за Вашою допомогою арештувати всіх зрадників, всіх божевільних, що хочуть заворушень, безладу і руїни без кінця.

Козаки! Народ Український втомився від п'ятилітньої бійки й безладу п'ятилітнього руйнування його добробуту. Народ прагне порядку, спокою, вільної праці на вільній власній землі.

І я не міг байдуже дивитися на працю того Уряду, тих людей, які замість порядку і спокою несли народові совдепи, знов безлад, грабунки й руїну, які всю країну віддавали в руки лютого жорстокого ворога—московських большевиків. Спитайте туляків, що попліч з вами б'ються й вони розкажуть вам, які знущання терпить московський, а тепер і український селянин від тих совдепів, тих большевиків з їх бандами китайців і латишів.

Вони знущаються над вірою нашою, над жінками й дітьми Вашими.

Браття козаки! Ми не можемо попустити їм знищити Україну так, як знищили вони вже Московщину, що гине з голоду.

Отже, сміливо з вірою в свої сили, в допомогу братів Галичан, йдіть за мною. Відбиймо, врятуймо Україну від

ворога, а тоді за мирний труд на власній вільній землі, кинувши геть всякі чужинецькі брехні про соціалізацію.

Живи Україна!

За Україну, за віру, за жінок і дітей Ваших, за добробут Ваш, за правду, за щастя, за долю, за землю трудящому люду, за владу українському трудовому селянству-ринемо в бій.

Хай живуть Українські Всенародні збори!

Головнокомандуючий всіма озброєними силами Наддніпрянської України Отаман Оскілко.

29 квітня 1919 року.

До губерніяльних, повітових, волосних, народніх управ, до всіх земельних управ, до міських самоврядувань.

До вас, самоврядування, до вашого державного розуму до ваших організаторських здібностей звертаюся я в цей тяжкий мент, коли я змушений був для спасення України взяти на себе Головне Командування усіми Військами Української Народньої Республіки, з закликом взятися негайно до творчої організаційної праці.

Зради, якої документальні докази будуть негайно розпубліковані, в штабі дієвої армії й повна нездатність й ділетантізм його проводирів вкупі з руйнуючою всякий внутрішній лад агітацією за большевизм лівих течій революційних партій, вкупі з політикою уряду, що до угоди з большевиками, що надзвичайно тяжко впливало на відпорний дух військ, примусили мене на рішучий крок: усунення всього командування дієвої армії від керування бойовими операціями. Також мусів я усунути від державної праці й кабінет міністрів. Повідомивши про все це В Директорію, я прохав її провадити далі державну працю, порадивши, згідно умовам політичного моменту обрати негайно голову В. Директорії з правами тимчасового президента республіки і при першій змозі скликати народнє представництво з правами установчих зборів перед яким мали б одповідати президент і я.

Звертаючи увагу на те що в значній мірі нашим неуспіхам на фронті сприяла дезорганізованність влади на місцях прошу всі самоврядування взяти на себе ініціативу в негайному запровадженні ладу, твердої влади, в полагожденні зруйнованого економічного ладу.

Запевнюючи всіх, що я непохитно оборонятиму всі здобутки Великої Революції, всіма мірами допомогатиму негайному переведенню аграрної реформи на підставах вивласнення великої посілости, роздачі землі трудовому се-

лянству і козакам й закріплення за ними прав на землю прощю всі самоврядування негайно приступити до зміцнення внутрішнього ладу й господарки, безпосередньо звертаючись до мене по справах фінансування самоврядувань, а по всіх інших питаннях до комісара при мені по цивільних справах п. Євгена Архипенка, до призначення Директорією нового кабінета.

Отже всі до праці, жвавої будуючої. Годі руїни! Хай міцніє, кренне Україна.

Головний Командуючий військами У. Н. Р.

Отаман **ОСКІЛКО**.

До українського селянства.

Селяне! спокійно поставтеся до того що сталося. Я, отаман Оскілко, мусів усунути від головної команди військом головного отамана Петлюру весь штаб дієвої армії, який не тільки нездатний був керувати військовими операціями, але мав в складі своєму зрадників, що видавали військові тайни нашим ворогам. Через них ми мусіли втратити майже всю Україну, через них дурно пролили багато крові вірних дітей України. Всі документи викритої зради будуть негайно розпубліковані.

Наше внутрішнє безладдя, постійні реквизиції, що робились по селах всіми кому тільки завгодно, ще більш зруйнували наше становище. Досі не переведено в життя земельного закону, ще досі селянин власне не знає, чи матиме землю відібрану від панів, чи ні.

Нарід підбурювали на всякі бешкети, революційні виступи, словами годували голодного, обіцяли золоті гори, кликали до заведення у нас большевицьких совдепів.

Селяне! Вся Московщина, ціла майже Україна стогнуть під ярмом купки чужинців большевиків, що силою китайських, латишських, та угорських наймитів висосають всі соки з села, сплюндрували Московщину, тепер нищать Україну.

Спитайте тих большевицьких салдат-москвинів, що в складі цілої Гомельської армії передалися на наш бік, зараз б'ються поміж нашими козаками. Вони вам скажуть, яке то пекло створили вони в Московщині зі своєю соціалізацією й совдепами. Крім крові, сліз, голоду, насильства, вони нічого не дали.

До такого раю кликали Вас, кличуть всі ті безчесні або нерозумні люде, що радили Вам завести й у себе сов-

депії, замиритися з ворогом й прийняти над собою його владу.

Селяне! Годі руїни, годі безладдя! Треба порядку й праці. Вони тільки урятують Україну від лютого ворога.

Я наказав народнім управам негайно взятися до відбудови всіх знищених, зруйнованих війною й революцією сел. Наказав видати з державної скарбниці потрібні кошти.

Я наказав Земельним Управам негайно приступити до нарізки землі окремим селянам козакам, у власність з видачею документів на правне володіння землею, отже, селяне, до праці. Засівайте ж всі землі, вони ваші навіки, ніхто вже й ніколи не видере їх з ваших рук. Засівайте землі, бо загрожуватиме голод, бо ще збільшиться дорожнеча, яку породили безлад і руїна.

Я прохав Директорію, як швидче скликати народніх представників, щоб сам нарід визначив собі форму влади.

Отже, селяне, бороніть ваше право на власну землю. Підтримайте військо порядком і посилкою всіх покликаних на фронт. Женіть всіх дезертирів у військо.

Отаман **Оскілко**.

Д о н а с е л е н н я .

Сповідіаю, що наказом Головнокомандуючого Військами Української Народньої Республіки Отаманом п. Оскілко, я призначений Комісаром по цивільних справах при Головнокомандуючому.

Рахуючись зі ставшимся усуненням Кабінету Міністрів, яко фактом, і одкидаючи свої партійні погляди, я прийняв це призначення з метою затримати в цей переходовий час Державний апарат від руїни до часу, поки не складеться нове Народнє Міністерство в законнім порядку.

Закликаю всіх громадян спокійно продовжувати свою працю і заховувати повний спокій і нормальну роботу Державних апаратів.

Комісар по цивільних справах при Головнокомандуючому Військами Української Народньої Республіки

(—) **Є. Архипенко**.

До всіх урядовців.

Урядовці українці! Сталося те що мусіло статися. Я цілі місяці бачив свідому руїну нашого фронту, яку провадив штабдієвої армії. Інтриги уявнених самолюбств переплелися зрадою, яка нарешті була фактично викрита в листуванні генерал-квартирмейстера штаба дієвої армії Капустянського.

В останні тижні, як Вам відомо, уряд і Директорія оплутані сіткою сфальшованих інформацій, постанов, загроз-інсценірованими повстаннями, стали на гибельний шлях угоди з большевиками, на шлях який мусів остаточно ввести Україну в сферу впливу Московської Совдеції, з усіма її атрибутами, повною руїною державної господарки, повним знищенням національного українського життя. Хорі, перевтомлені до краю люде, Петлюра й Макаренко, не в силах були нести тягар й відповідальності верховної влади й цілком підпали впливу розкладених самим життям елементам лівих революційних партій.

Гибелі Вкраїни, до якої вела внутрішня зовнішня й військова політика останнього кабінету я не міг, не мав права пропустити.

Я усунув від влади нездорові елементи, прийняв на себе головне командування всіма військами Української Народньої Республіки й запрохав решту членів Високої Директорії провадити далі державну працю, порадивши, згідно вимогам біжучого надзвичайно складного політичного моменту, обрати голову з правами тимчасового президента Республіки. З свого боку, порадив вибрати члена В. Д. Петрушевича й як тільки змога, скликати народнє представництво з правами установчих зборів.

Отже, тільки дійсна державна потреба примусила мене на такий рішучий крок.

В ім'я спасення України звертаюсь до Вашого державного розуму урядовці, прохаю й наказиваю залишатися всім на своїх місцях спокійно й чесно, з неослабною енергією провадити далі Вашу працю.

В. Директорія в найблизшому часі призначить нову раду Народніх міністрів, до того-ж часу призначаю п. Євгена Архипенка комісаром при мені по всіх справах цивільного урядування. До нього мають звертатися в відповідних випадках й давати справоздання про діяльність усі старші урядовці міністерств, які мають на підставі закону заступати тимчасово міністрів та губерніяльні і повітові власти.

Отже, без перерви, без саботажу до нормальної праці!

Спасена Україна віддячить Вам.

Головнокомандуючий військами У. Н. Р.

Отаман **Оскілко**.

Т Е Л Е Г Р А М А

Штаба 17 дивізії. Головнокомандуючому Отаману Оскілкові. Слава Матері України, Слава Отаману Оскілкові, Слава, Слава!!

Отаман Пузицький.

В 11 годин вишикуваному на площі коло казарм війську — числом біля 10 тисяч — в моїй присутності було відчитано накази. При загальній радості і незатихаючому „Слава!!“ вояцтво повітало зміну влади.

Коло 12 години прибула делегація від президіума Українського Трудового Конгресу (тодішній парламент) на чолі з п. Воропаєм і привітала з великою радістю нову еру, розпочинаючися в українській державності та просила вжити всіх заходів до урятовання Батьківщини.

Потім слідували делегація за делегацією, радісно вітавши зміну влади і висловлюючи надії на щасливий кінець боротьби з большевиками. Найбільш численною з'явилася делегація від Рівенського Трудового Конгресу, який як раз у цей день засідав на пленумі. Було їх чоловік понад двадцять. Делегація просила прибути на засідання і з'ясувати, що, властиво, сталося і чому так сталося.

І хоч я був зайнятий організаційною справою піднятих мною державних питань, що не чекали ані одної хвилини на проволочку, а особливо питанням перемир'я на польському фронті, бо поляки ударили на Сарни і підійшли під місто, що загрожувало відрізанням комунікаційного і дуже важного вузла в операціях Рівне — Сарни — Коростень (так само і під Луцьком було зауважено прибуття резерву), а з Голоб доносили, що в Ковель прибули з полки Галеровської піхоти і 2 полки кавалерії, — а значить, з поляками за всяку ціну і найшвидше треба було замиритися, — однак, я був змушений невідступними проханнями делегації поїхати на з'їзд Рівенського Трудового Конгресу і в півгодинній промові вияснити все, що цікавило цей повітовий парламент. Радості і оваціям тут не було кінця.

Коло 2-ої години дня частина посланого Галицького полку повернулася зі Здолбунова і помішник командіра полку підполковник Білоус склав доклад в справі Здолбунівських операцій.

Положення під Здолбуновом представлялося в той спосіб: Петлюра, від'їхавши на короткий час в бік Дубна, повернувся назад в Здолбунів, а з ним два полки, т. зв., залізничних військ піхоти і один полк кулеметний; з Галичини йшла піхота в розпорядження Петлюри. Галицький полк, коли підійшов під Здолбунів з бронепотягом, то його зустріло 2 бронепотяги і коло 2-х полків піхоти. Далі тактика Петлюри була така: не нападати, а розкладати; і коли прибув Галицький полк, то його зустріла делегація від галицьких частин, надісланих з Галичини і просила передати мені, що вони за всяку ціну хотять, щоб цей інцидент (?) полагодили миром, а що Петлюра йде на уступки і т. д., наслідком чого і з підп. Білоусом прибула делегація, члени якої лицемірно плакали, бажаючи ніби миру і спокою. Два куріні Галицького полку залишилися під Здолбуновим і підп. Білоус чекав на дальніші накази.

По нараді в штабі, було наказано Галицькому полкові відійти до Квасилова з бронепотягом і прийняти бойову сторожу; підсилено полк ще одним бронепотягом. Берестейському полкові, в силі 1600 багнетів, вирушити на лінію Галицького полку; 6 польових батарей і 2 сотні кінноти остаточно мали підсилити цей маленький фронт. Залізничний шлях наказано розібрати від Квасилова аж до Здолбунова. Далі, було вирішено: з ранку 30-го квітня столицю перенести в Костополь, евакуювавши всі штаби і міністерства, та, залишивши Петлюру самому собі, поперше: заключити з поляками перемир'я, увійти в контакт з Запоріжським корпусом, котрий, згідно офіційним даним, після переходу через Дністер під Тирасполем в Румунію, пропущений був румунами в Галичину і передові частини його знаходилися вже в Красному, — цим самим ліквідувати С. Петлюру, бо розпочинати війну ще з Петлюрою в такий грізний час, а тим більше проливати непотрібну кров, своїх-же братів було даремно і непотрібно. Навпаки, моїм пляном було: вияснити армії і громадянству причини перевороту, довести Петлюру до абсурду і коли не вдалося ліквідувати його першим способом, цими заходами остаточно завести в тупик і безвихідність. Про мир не могло бути розмови і з тих причин, з яких завше лічити гангрену віддають хірургам.

Коло 3-ої год. дня над містом нагло з'явився аероплан. Першими були предположення, що поляки ведуть розвідку, але за кілька хвилин з аероплана носиналися

листки паперу—відозви. Ще кілька хвилин і ми читали за підписом Петлюри відозву нагло-демагогічного змісту: „Отаман Оскілко продався большевикам і тому заарештував уряд та dokonав перевороту. В слідуючому за цим уступом знов слідувало: „поляки разом з гетьманцями — денікінцями підкупили Оскілка і він, зрадивши українському народові, затіяв авантюру“ і т. д. і т. д.

Петлюра, як видно було з відозви, страшенно був наляканий і сам не знав, за що треба було найбільш причепитися для того, щоб скомпромітувати мене і вплинути на маси.

Листки розхоплювалися, читалися, але ніхто поважно не вірив в дурисвітську демагогію Петлюри, бо для кожного було ясным, що Петлюра завів у тупик і що переворот був конечним, як вихід з положення, яке треба було рятувати за всяку і всілякими можливими способами.

Особливо це було помітним серед свідомого громадянства, старшин і урядників державних установ, котрі привітали зміну окремо висланими делегаціями.

Отже, поставивши собі за ціль, головним чином, утримати бойовий стан в армії, всім резервовим частинам було наказано 30-го квітня відійти на призначені відтинки фронту і ще підсилити бойову лінію. Разом з тим, на фронт вислані були великі інформаційні телеграми, газети, бюлетені і т. д., а центр вирішено зранку 30-го квітня евакуювати.

Ціла ніч майже пройшла в нарадах, приготуваннях і зборах до евакуації, висилки делегації до Варшави і уложенні пляну діяльності нового державного центру.

Коло 24 год. вночі з докладом з'явився генерал **Ярошевич**, командуючий 1-м корпусом, який представив дуже бадьоро положення на фронті в зв'язку зі зміною влади. „1000 старшин резерви, поділені вже на сотні, зі зброєю в руках готові до вашого наказу, стоять в казармі“ — закінчив генерал свій доклад.

За ген. Ярошевичом з докладами про бойову готовність частин і прохання дати наказ стояли передо мною командіри піших полків: Холмсько-Галицького і 2-го запасового.

У військовій поставі, в безапеляційних проханнях дати наказ для порятунку Батьківщини, в твердості їх характеру, в сяючих бойовим запалом і задоволених обличчях цих людей, людей, що зі мною не раз і не два ходили на поле смерті, — було видно повне переконання у святості розпочатого діла.

А знаючи дуже добре тяжкі обставини, в яких приходилося перебувати мені не раз і не два, — завше віра у відданих мені і справі людей, була найбільшим двигуном, робила правдиві чуда, покриваючи нескортою славою учасників Житомира, Черніхова, Бердичева, Козятина, Коростеня, Бородянки, Костополя, Дубровиці і сили силленної більших і менших боїв з ворогом — найздником большевиком.

Завше віра в чистоту і святість нашої ідеї окриляла лицарський дух вояків і давала щасливий вихід з дуже скрутного положення мілітарного, чи міжнароднього характеру.

Була перша година ночі, коли я, зі своїм нерозлучним другом, ад'ютантом Андрієм Демченком, вийшов з кабінету і направився до начальника штабу Агапієва, щоб додатково ще про де-що нарадитися з приводу дальніших операцій.

Генерала Агапієва я застав, як завше, перегруженим, роботою. Генерал здав доклад з положення під Здолбуновом і про приготування до евакуації. Після короткого обміну думок, я вийшов з ад'ют. Демченком, направляючись до штабу постачання армії. По дорозі нас зустрів полк. Козубський, начальник постачання, і ми пішли в сторону його штабу. Пройшли біля станції, завернули коло рампи до потяга де містився штаб і тільки увійшли в вагон, як почувся стріл, потім другий, залп і... і нарешті, безпорядочна стрілянина. Ми всі кинулись на двір. При світлі станційних електричних фонарів з-за станції висувалася і розверталася лава стрільців приблизно до п'ятисот чоловік і все густіше та частіше палила по штабу, по постачанню і зо всіх сил посувалася швидко вперед...

Тут ми зрозуміли, що це були петлюрівці. „Але як вони могли дістатися з цього боку, коли навколо Рівного стояли вартівні охорони і про наступ ворога не було жадної звістки?“ — запитав я Демченка. Ще пройшло кілька секунд і лава була в 30 кроках. Кулі свистали навколо нас. Робити було нічого і ми, перескочивши через платформу вагону, пробігли кількандцять кроків і були у міста стоянки кінної сотні і осідланих коней, котра несла звязкову службу при штабі. Старшини і козаки були вже на конях і коли ми підбігли до сотні хтось крикнув на зустріч: „струнко!“ Я велів сотню вивести з міста в село Тютьковичі, а за мною послати одного козака для зв'язку. Я-ж з Демченком пішо, по городам, стали пробиратися в район с. Золотісва тому, що кінно вже було ризиковано їхати і треба було, вийшовши з огню, з'орентуватися в силі ворога і його позиції.

По дорозі ми зустріли нашу чату і я накидавши на-
скоро наказ командірам вірних мені полків **Галицького і**
Берестейського, післав в штаби козаків визначивши місце
очікування відповіді-будку коло Золотієва, а потім з дво-
ма козаками пішли швиденько в сторону станції. На пер-
шому бльок-пості, я по телефону позвонив в централь —
відповіла. Далі, сполучила з начальником комунікацій
армії полк. Вікентьєвим. Бідний полковник, хоч і був
вже арештований, але ще повідомляв, додаючи титул, що
штаб зайнятий петлюрівцями, охорона перебита і грошо-
ва скриня розграбована... Петлюрівці п'яні; ген. Агапієва
вже нема... арештований комендант штабу полк. Андрій-
чук" і т. д.

Треба було чекати прибуття частин до будки і ми
повернулися в наш тимчасовий штаб. Пройшло ще пів
години, тяжких, довгих... Ніхто не йшов. Послано було з
такими наказами ще посланців. Знов пів години не було
нікого... Почало світати. Положення ставало критичним.
Ще пів години і розвідніє зовсім, а тоді буде гірше. То-
ді я вирішив ще послати гінців до частин і визначив
вже мою стоянкою с. **Хоцінь** в 8 вер. від Рівного (на пів-
вніч) з тих причин, що там була моя сем'я, про котру
треба було подумати. Серед решти людей залишалось
двох старшин, котрим наказав повернутися до Рівного
до наших однодумців і скеровувати в Хоцінь. Потім, ко-
ли зовсім розвиднілось, я з Демченком, простим возом і
без фурмана, рушили до Хоціня.

Вже сходило ясне сонце, коли ми в'їздили в село.
Зустрічні селяне низенько кланялись, але здивовано по-
глядали на мене їдучого простим возом (всі добре мене
знали в обличчя) і зі здивованням провожали в слід. Тут
ми, щоб сховати і заплутати свої сліди, скоренько про-
їхали селом, заїхали під чіюсь клуню, коні кинули і по-
над р. Горинью, садками, пройшли до місцевого панотця
Левчука, де знаходилася моя сем'я.

Пройшло не більше години, як в двері стукалися
один по одному старшини, козаки, урядовці штабу, несли
все гірші вістки про те, що робилося в Рівному. Штаб,
каса, мої особисті річі, що були в вагоні, дорога зброя —
все було розграбовано, охорона перебита, старшини ареш-
товані, штаби і командіри Галицького і Берестейського
полків оточені і арештовані. Піймано мої накази і т. н. і
т. н. А з Рівного долітала канонада гарматної і рушнич-
ної стрілянини. Неначе генеральний бій з ворогом учин-
ив Петлюра.

Просидівши в Хоціні ще з годину, було вирішено
перенестися з цього села на другий кінець оточуючих

Рівне сіл — в с. **Верхівськ** (на полудневий захід від Рівного) над шосе, що йде з Рівного на **Млинів-Берестечко**, щоб там створить базу зі втікачів з Рівного.

Пара добрих карих жеребців, запряжених в звичайний віз (фаєтона було кинуте в Хоціні) за 3 години перекинули нас в с. **Верхівськ** і ще того самого дня, висла на вже з **Верхівська** розвідка, повернулася з Рівного і доложила про перебіг подій.

Ситуація в Рівному і на фронті була така: **Петлюра** коло 11 годин ранку приїхав до Рівного, зустрінутий соціалістичним кабінетом, а за пів-години відбулося віче, на котрому **Петлюра** називав мене „контр-революційною гидрою“... „Тепер нам ніхто не буде перешкоджати в будуванні трудової української народньої республіки!.. Щезли запродавці денкієсько-гетьмансько-польські!“

Говорили і міністри: **Мартос**, **Мазена**, **Степаненко**, все про буржуазію, контрреволюцію, гроші... А на фронті ставало все грізніше. Новий командуючий армією ген. **Желіховський** одразу звільнив з посад і заарештував 11 вищих старшин, штаб цілковито розбігся, а ген. **Агап'єв** втік в Польщу. Сталася нерозбериха, анархія.

В ніч на 1-е травня, по отриманні відомостей з Рівного, постановлено було перенестися з с. **Верхівська** до с. **Мирогоші** **Дубенського** повіту, звідки можна було б ліпше обсервувати за дальнішим розвитком подій, а **Мирога** була в 6 верстах від **Дубна** і над самою залізницею.

Тут ми застали вже прибуввших з Рівного: полковника **Гемпеля**—коменданта міста, **Йосина Мацюка**—члена Трудового Конгресу і моїх ад'ютантів **Оголенка** і **Шевелу**.

Так пройшли в очікуванню дні 2-го і 3-го травня. Рано 3-го травня **Петлюра** зі своїм штабом проїхав в Галичину, а за ним і уряд **Мартоса**. Далі пішла евакуація, хаотична, безпорядочна. День і ніч в напрямку на **Дубно**—**Броди** йшли потяги один за другим. А канонада гарматна в районі **Рівне**—**Здолбунів** ревіла денно і нічно. По-нашому—був повний відворот. З **Дубна** долітали до нас вістки: фронт роспався. **Петлюра** і уряд, а за ними і ген. **Желіховський** втікли в Галичину.

Пройшов в очікуванню і день 4-го травня. 5-го я послав ад'ютантів **Оголенка** й **Шевелу** до **Дубна** на розвідку, при чім були дані інструкції зв'язатися з Галицьким чи іншими полками. По моему глибокому переконанню, хоч соціалістичний уряд з **Петлюрою** втікли, хоч фронті

роспадався, але досить було мені з'явитися в армії, як все стало б до боротьби з більшовиками, тим більш, що після усього для кожного було зрозумілим, що я хотів урятувати Батьківщину і мав для цього змогу, але Петлюра і соціалістичний уряд не допустили до цього. Факти тепер промовляли самі за себе.

Проїшла ніч з 5-го на 6-ого травня, але мої розвідники не повернулися і згідно умови це означало, що вони піймані. 6-го травня гарматні стріли чути було вже в 20—25 верстах. Ходили чутки, що більшовики наближаються до Дубна. 7-го травня евакуаційний рух зупинився. Все затихло, завмерло... Якось почувалося, що от-от пронесеться і над цим краєм вихор смерті,—все змете, спалить, задупить...

В ніч з 7-го на 8-е травня, ми зібралися у моєї тітки в с. Мирогощі на нараду і зостановилися над ситуацією. Стали обмірковувати плян дальнішого. Спочатку повстав плян проєбуватися до Станіславова, де був уже наш Центральний Комітет партії, але коли було зважено, що хоч би ми там і всі зібралися—однаково нічого реально-го для урятування української державности без війська зробити не зможемо. А приймаючи під увагу відомі мені пляни Польщі, котра готувалася до великого наступу з Галеровською армією на Галичину і так само відомий слабенький мілітарний стан Галицької армії,—я був переконаний, що поляки подолають галичан і тоді що? Ні роботи, ні порятунку для України, ані особистої безпеки не буде. Обертатися в емігрантів, втікачів, в той час, коли гине Батьківщина було більш ніж соромно для людей, котрі стільки вклали в цей скарб сил і здоров'я, а особливо для мене—з революції 1917 року без перерви боровшогося в перших лавах за Україну.

Отже, по всіх міркуваннях прийшли до висновку: що в той час, коли все валиться, впадає в анархію, коли Польща от-от поведе наступ на Галичину і, зайнявши її, безпосередньо зіткнеться з більшовиками,—перед нею стане konieczність допомагати українцям, бо инакше ціла Україна, воблізована більшовиками, стане загрозою для молоді Польщі, а з Петлюрою і соціалістами уряд Падеревського і Пилсудський, під впливом Франції, не захотять говорити. От тому-то необхідно перенестися в Польщу і там знайти допомогу в боротьбі за Україну з московськими більшовиками. Тим більш, що по моїм розрахункам, було в Польщі наших полонених біля 30 тисяч і ці кадри могли бути положені в основу майбутньої української армії.

Прийнявши постанову, на розсвіті 8-го травня, ми рушили в дорогу в напрямку станції Маневичі (на лінії Сарни—Ковель), на північ, через Олику і Колки.

Кінець першої частини.

ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ.

Сторінка:	Рядок:	Надруковано:	Має бути:
10.	7 знизу	гіршому	гіршому
42.	11 зверху	Скоропадского	Скоропадського
15.	1 знизу	13	15
16.	11 „	спеціально	спеціально
17.	16 зверху	корпуса	корпуси
„	10 знизу	13-ХІІ	15-ХІІ
19.	2 „	Замость	Замостє
22.	12 „	месіянство	месіянство
24.	16 зверху	Подільський	Подільський
30.	6 „	до щенту	доценту
30.	19 „	витрячав	вистачав
31.	26 „	Христинівки	Христинівки
34.	5 „	подібною	побідною
35.	8 „	над	на
35.	15 знизу	найбагатша	найбагатша
35.	20 „	багатства	багатства
38.	10 „	дальнішому	дальнішому
41.	3 зверху	радянський	радянській
42.	21 „	Таращанською	Таращанською
42.	1 знизу	Павсенка	Павленка
43.	13 зверху	напіраючим	напіраючими
45.	4 „	порозумітися	порозумітися
45.	19 знизу	чолі Рикунюм	чолі з Рикунюм
45.	13 зверху	стійки	стійкі
46.	12 „	видібрали	видібрали
46.	7 знизу	безпосередне	безпосередне
46.	1 „	співрацовати	співпрацювати
54.	9 зверху	глухой	глухий
54.	21 „	пошаку	пошану
56.	9 „	корпусу!	корпусу!“
61.	8 „	Українські	Українські
61.	25 знизу	Зради	Зрада

2 руб 13 коп (1986)

РЛ

5208

Незабаром вийдуть:

СПОМИНИ

Володимира Оскілка.

Між двома світами.

ЧАСТИНА II.

Зміст: Від Рівного через Варшаву—Кельци—Домбс—Прагу—Відень. З Відня до Рівного.

Між двома світами.

ЧАСТИНА III.

Зміст: Після Риги. Повстання Юр. Тютюнника. Щиґіорно. 5 листопада 1922 року.

**Історія Української Народ-
ної Партії (С.—С.)**

Володимир Оскілко.

**МІЖ ДВОМА
СВІТАМИ.**

ЧАСТИНА ПЕРША.

2

НАКЛАДОМ УПРАВИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ
ПАРТІЇ (С.-С.).

м. Рівне—Волинь.
1924 р.